

Fig. 1. Kirken set fra Svendborgsundbroen. Foto Mogens Vedsø 2012. – *The church seen from the Svendborgsund Bridge.*

SKT. JØRGENS KIRKE

SVENDBORG

NOTER S. 442

Historisk indledning. Skt. Jørgens Kirke ligger smukt på en skråning ned mod Svendborg Sund i den sydlige del af den moderne by. Kirken er omgivet af sin kirkegård; mod nordøst hæver Svendborgsundbroen sig højt over området, mens bebyggelsen mod vest udgøres af villaer.

De ældste dele af den nu stående kirke er opført o. 1300, men erstatter en ældre *†trækirke*, muligvis fra slutningen af 1100-tallet (jf. s. 407). Selve kirken, der var viet til Skt. Jørgen (»sancti Georgii«), er tidligst omtalt i de skriftlige kilder 1372 i forbindelse med en afladsbevilling foranlediget af, at

bygningen 'for størstedelen' var ødelagt.¹ Brevet, der var udstedt af ærkebispens af Lund samt seks biskopper, alle forsamlet i Odense, lovede eftergivelse af 40 dage af den pålagte kirkebod ved gaver til kirken, bl.a. af kalke, lys, klæder, bøger og andre prydelser, ved almisser til de syge, besøg på udvalgte festdage (herunder på kirkens indvielsesdag) og ved vandring i procession om kirkegården samt bøn for de afdødes sjæle.

Kirken er landets eneste bevarede sikkert kendte spedalskhedskirke: Den var fra sin opførelse del af et spedalskhedshospital, en *Skt. Jørgensgård*,

Fig. 2. Skt. Jørgens Kirke, set fra nordvest. Maleriet er signeret »CB«. I Svendborg Museum. – *Skt. Jørgens Kirke, seen from the north west.*

ved Svendborg.² Institutionen (»hospitali leprosum«) er allerede nævnt 1291 i forbindelse med en testamentarisk gave.³ Det er imidlertid uvist, om den ældre trækirke fra første færd var knyttet til en velgørende institution på stedet.⁴ Komplekset var som vanligt for hospitaler af denne art placeret uden for den middelalderlige bykerne, ca. 1200 m syd for bygrænsen, og samtidig langt fra landevejen mellem Svendborg og Fåborg.⁵ Beliggenheden kan muligvis have været motiveret af en tidligere vejføring til et færgested på stranden ved Skt. Jørgensgården med overfart til Tåsinge.⁶

Det vides ikke med sikkerhed, hvem der varetog den *kirkelige betjening* af Skt. Jørgensgårdens beboere. Et brev fra 1332, hvori Christoffer II's drost, Lars Jonsen, gav fuldmagt til at afhænde hans ejendom i Sørup Sogn til de spedalske i Skt. Jørgensgården og desuden afsatte faste mængder af byg og smør til franciskanerne til dækning af udgifter til vin, alterbrød, olie og voks,⁷ er blevet opfattet som vidnesbyrd om, at betjeningen blev varetaget af gråbrødrene i byen.⁸ Dette fremgår

dog ikke entydigt af kilden.⁹ Franciskanernes eventuelle opgaver i hospitalskirken må under alle omstændigheder være ophørt i begyndelsen af 1400-tallet, idet der 1413 udstedtes en pavelig befaling om, at embedet som hospitalspræst i de spedalskes hospital uden for Svendborg skulle overdrages til en Peder Mogensen, som i forvejen havde en sognekirke i Odense Stift.¹⁰

Af byens privilegier 1451 fremgår, at Skt. Jørgensgården lå på Svendborg bymark,¹¹ og byens magistrat havde, som anført i institutionens ældst kendte reglement fra 1486, betydelig indflydelse på den daglige drift sammen med kongens lensmand og Odensebispen.¹² Ejendomsretten tilhørte dog kongen, hvilket bl.a. fremgik 1520, da en borger i Odense, Sylvester Clausen, fik livsbrev på en kongelig forlening heraf.¹³ 1528 mageskiftede Frederik I Skt. Jørgens Hospital med Joachim Rønnow til Hvidkilde.¹⁴ Til hospitalet lå en større avlsgård, Brydegård; tiendeindtægterne herfra var bestemt til bl.a. vedligeholdelse af kirken og aflønning af præsten.¹⁵

Kirken og hospitalet efter reformationen. I lighed med landets øvrige spedalskhedshuse nedlagdes institutionen ved Christian III's reces af 4. maj 1542. Selve hospitalet bevaredes dog, men nu som en selvstændig institution, antagelig fordi der ikke i Svendborg blev oprettet noget almindeligt hospital.¹⁶ 1589 var antallet af lemmer 24.¹⁷ Ejendomsretten til komplekset, inklusive kirken, med deraf følgende ansvar for at vedligeholde bygningerne, tilhørte fortsat Hvidkildes ejere, der i hvert fald fra 1554 også havde *patronatsret*.¹⁸ Overgang til selveje skete formentlig 1915 som i Sørup (s. 451).

Ved sit besøg i 1589 noterede biskop Jacob Madsen, at kirken var 'smuk',¹⁷ men fremhævede allerede fem år senere, 1594, hvordan kirkeejeren Erik Hardenberg til Matstrup (g.m. Anne Eilersdatter Rønnow) havde ladet kirken renovere ind- og udvendig med fire skønne hvælvinger, nyt inventar m.m. 1599, da arbejdet var afsluttet, fandt han kirken 'statelig'. 1737 blev kirken atter renoveret med bl.a. nye hvælv, bekostet af kirke-

ejer Johan Lehn, der året efter lod de nuværende hospitalsbygninger opføre, efter at de gamle var brændt 1638 og 1712.¹⁹ Forinden var der 19. dec. 1735 oprettet en ny fundats for hospitalet, konfirmeret 2. nov. 1736, da man mente, at den gamle var gået til i branden 1638.²⁰ Ved visitatser i århundredets anden halvdel bedømtes kirken som værende i forsvarlig stand;²¹ 1803 blev den dog beskrevet som 'lille og simpel'.²² 1877-78 gennemførtes en hovedrestauration under ledelse af arkitekt Ove Petersen. Sit nuværende udseende har kirken fået ved hovedrestaurationen 1960-65, ledet af arkitekt Ejnar Mindedal Rasmussen.

Anneks- og sogneforhold. Beboerne i hospitalet udgjorde Skt. Jørgens Kirkes egentlige menighed.²³ Fra midten af 1500-tallet fungerede sognepræsten i Sørup som hospitalspræst, og han havde også sin bolig i hospitalet.²⁴ Det blev derefter almindeligt at opfatte den sydlige del af Sørup Sogn som et særligt Skt. Jørgens Sogn; 1589 anførte Jacob Madsen ligefrem, at Sørup var »An-

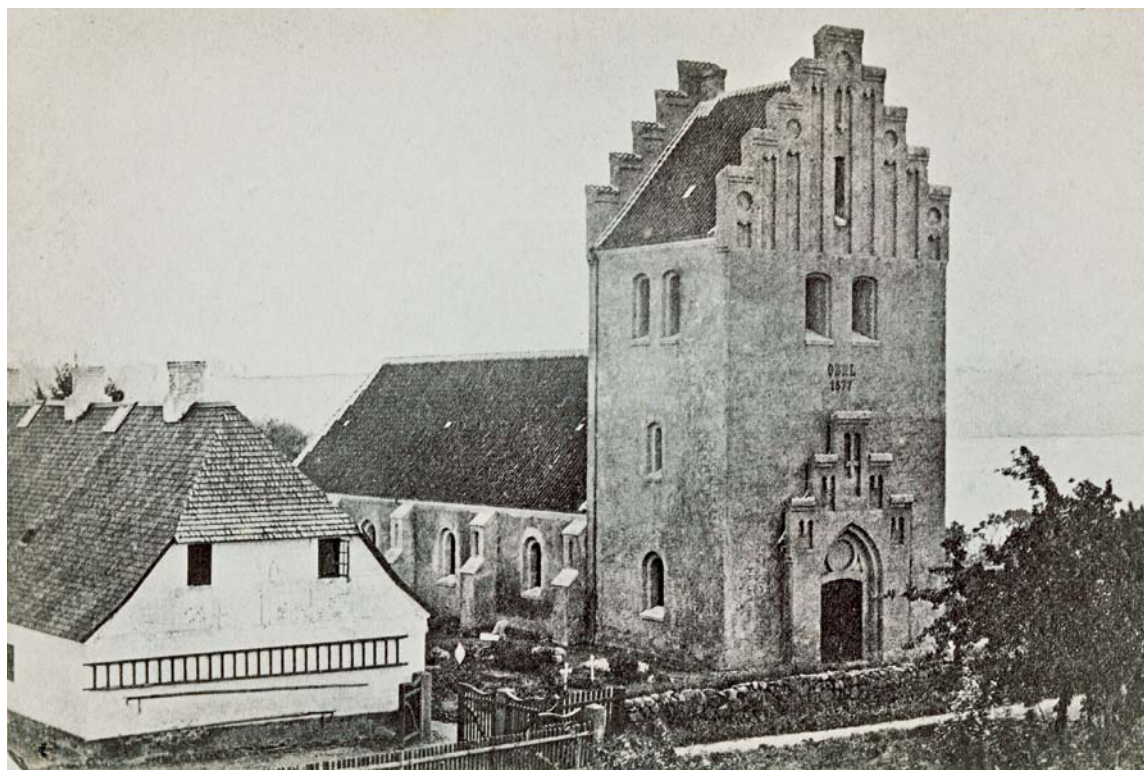

Fig. 3. Kirken og hospitalet set fra nordvest. Udateret foto i Svendborg Museum. — The church and the hospital seen from the north west.

nex til S. Jørgen Capelle»,²⁵ mens sognepræsten Peder Duus 1755 indberettede, at hovedsognet kaldtes Sørup, annekset Skt. Jørgens Sogn.²⁶ I synsprotokollen for 1861 fastslås dog, at kirken ikke havde noget sogn,²⁷ og en formel sognedeling gennemførtes først 1963. Det var gennem hele perioden tilladt bønderne i de nærliggende småbebyggelser Kogtved og Strandhusene at søge Skt. Jørgens Kirke, men Sørup var deres rette sognekirke, hvor de havde deres stolestader.²⁸

Gudstjenestesikkekke m.m. 1589 prædikede Jacob Madsen i kirken, 'der var og er kun få tilhørere';¹⁷ en ikke overraskende konstatering i betragtning af menighedens ringe størrelse. I Skt. Jørgensgårdens fundats 1735 fastslås, at der som hidtil skulle holdes gudstjeneste i hospitalets kirke alle søgne- og helligdage, hver morgen og aften, 'som i andre sognekirker'.²⁹ Tre gange årligt skulle Hvidkildes fuldmægtig møde i kapellet og i overværelse af præsten og hans medhjælpere uddele de penge til hospitalets beboere, som de ifølge fundatsen havde krav på.³⁰

Arkæologiske udgravninger. Forud for kirkens seneste istandsættelse foretoges 1961 udgravninger i kirkegulvet, hvor der foruden spor af en *†trækirke* (se ndf.) i skibets vestfag udgravedes grave med skeletmateriale fra 16 individer; af disse viste de ni tegn på spedalskhedsforandringer, mens

en enkelt grav tolkedes som værende ældre end skibets vestudvidelse. I kirkens østende fremkom flere gulvlag og murede alter- og prædikestolsfundamenter.³¹ Sydøst for kirken blev der i 1947 udgravet rester af et hus, hvortil har knyttet sig en brolægning af teglsten, mens der ved undersøgelser i den lange hospitalslænge i 2004 fandtes rester af flere forgængere. Ved de seneste udgravninger i 2006 fandtes øst for hospitalsbygningerne fundamenter og gulvrester fra flere bygninger, der ved mønt- og keramikfund er dateret fra 1200-tallet og frem til 1400-tallet.³²

Fund. Ved udgravningerne i kirken 1961 fandtes ved harpning i alt 88 mønter, hvoraf de 56 er middelalderlige.³³ Ældst er en Hamborg hulpenning fra o. 1200. Blandt de øvrige fund var stumper af bemalet glas (s. 421) samt en senmiddelalderlig **bomærkesignet*, der har tilhørt en Nikolaus Kluppel (fig. 4a-b). Den cirkulære signet er af bronze og måler 2,7 cm i tværmål. På bagsiden er en øsken. Forsidens omløbende indskrift med majuskler lyder »S. Nikolavs Klvppelel«. ³⁴ Af bygningssten fandtes en **munkesten* med stempel (2,5×2,5 cm) i form af et hjerte hvori et H, under hjertet en tværstreg (fig. 57); endvidere enkelte fragmenterede tagsten.³⁵

Sagn. Om kirkens grundlæggelse fortælles en klassisk Skt. Jørgenlegende, tilpasset en lokal kon-

Fig. 4a-b. **Signet* (s. 404). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – **Signet*.

Fig. 5. Kirken set fra syd. Udateret foto i Svendborg Museum. – *The church seen from the south.*

tekst: Dengang en småkonge regerede på Ørkild, huserede en drage på egnen. Den forlangte hver dag en ung pige til føde, som valgtes ved lodkastning. På dagen, hvor kongens datter skulle udleveres, kom en ridder, som dræbte dragen. Han afslog at ægte prinsessen, men ønskede i stedet at få opført en kirke på det sted, hvor dragen var blevet dræbt. Her skulle synges messe tre gange dagligt. Kirken kaldtes Skt. Jørgens, da det var ridderens navn.³⁶

Middelalderlige altre. 1589 påbød biskop Jacob Madsen, at to altre skulle nedbrydes.¹⁷ Kirken kan dog have haft flere altre.

OMGIVELSER

Kirken og hospitalet ligger på et lille næs mod Svendborg Sund. Fra nord leder den gamle færdselsåre Brydegårdsvej ned mod kirkepladsen, der mod sundet i syd og øst er afgrænset af stejle skrånninger, mens terrænet flader ud mod Strand-

husene og Øreodden i vest. Mod øst, neden for skrånningen, er et tidligere havområde inddæmet og inkorporeret i Skt. Jørgens Park.

Kirkegårdens oprindelige beskedne størrelse var betinget af Skt. Jørgens Kirkes middelalderlige status som hospitalskirke. Fra 1800-tallet og frem er der dog efterretninger om en række udvidelser: I 1825 planeredes og inddeltes kirkegården således, at enhver gård- og husbeboer havde sin 'bestemte gravplet', ligesom en udvidelse 'indtil den vestre gavl af hospitalet' foretoges.³⁷ Yderligere udvidelser skete løbende fra 1879 til 1932, hvor det 4822 m² store areal forøgedes kraftigt med 3152 m².³⁸ En mindre udvidelse mod øst fulgte i 1956.²⁷ En påtænkt urnegravplads i 2005 i 'Præstens Urtehave' øst for kirken blev pga. arkæologiske levn henlagt til den østlige del af kirkegården.³⁹

Kirkegårdens *hegn* udgøres af bøgehæk langs Strandhusene og Øreodden, mod syd af et formentlig i 1930'erne opsat jerntrådhegn²⁷ ledsaget

af bøgehæk og vedbend, mens levende hegn udgør afgrænsningen mod øst. Mod nord fungerer den lange hospitalslængde som afgrænsning af kirkegården.

†*Hegn*. At kirkegården har været hegnet af stendiger eller regulær mur kan bl.a. ses af en notits fra 1841, hvor en 'ringmur' repareredes 'adskillige steder' (fig. 5);⁴⁰ endvidere betaltes i 1898 stenhugger Poulsen for arbejder ved kirkegårdens udvidelse.⁴⁰ Ved et syn 1944 nævnes et stendige mod nord.⁴¹ I 1931 omtales et jernrækværk, mens jernhegn om kirkegårdsudvidelsen er noteret 1935 og fornyet og udvidet 1975. Det sydlige trådhegn afløste et i 1899 opsat stakit, som repareredes i 1916 og 1924.⁴²

Indgange. Til den nu stærkt udvidede kirkegård hører i dag adskillige porte, opsat i takt med arealforøgelserne. Hovedindgangens murede piller med kørelåge, der flankeres af to ganglåger, er fra 1965 og erstattede de murede piller fra 1921, der bekostedes af konsul Axel Nielsen (fig. 6).⁴³ Mod Strandhusene er en mindre tremmelåge inkorporeret i bøgehækken, mens indgangspartiet i sydvest med adgang til materialepladsen er etableret 2007;³⁹ i kirkegårdens sydøstlige hjørne er der via en mindre tremmelåge og trapper forbindelse til stranden syd og øst for anlægget.

(†)*Indgange*. Gennem Johan Lehns store hospitalslængde (jf. ndf.) var der adgang til kirkegården via en omtrent midt i bygningen placeret port.⁴⁴ Porten, der ikke var anlagt med henblik på færdsel af tung trafik, var bred, men i 1800-tallets begyndelse »... saa lav at kun meget smaae Vogne kan kiøre derigennem«.⁴⁵

Hospitalet. De 1964 fredede hospitalsbygninger, der er beliggende nord for kirken (jf. fig. 1 og 6), er nu indrettet til sognegård og er senest renoveret 2004. Den største og med kirken parallelt liggende længe er opført af Johan Lehn til Hvidkilde i 1738, og er hvidkalket med halvvalmet spåntag, over portåbningen i midten endvidere med gavlkvist til begge sider. Den grundmurede bygning var oprindeligt indrettet med beboelsesrum og bryggers.⁴⁶ Kort efter opførtes af samme bygherre nord herfor og vinkelret herpå 'det nye' eller 'lehnske' hospital, der indrettedes med fire rum og bryggers.⁴⁷ Den ligeledes grundmurede

bygning blev udsmykket med lisener, og står i dag også hvidkalket med spåndækket halvvalmetag.

Udformningen af den oprindelige †Skt. Jørgensgård findes der intet vidnesbyrd om, idet den ældste efterretning om anlæggets udseende er nedfældet af biskop Jacob Madsen i 1589: »Der et Hospital; er 26 smaa Bode byget, summe tagt met Straa oc somme met Tegel, oc nogre iche vel fardige. Var 24 fattige vdj«.¹⁷ På dette tidspunkt var spedalskheden stort set forsvundet fra landet.⁴⁸ Anlæggets funktion var derfor omlagt til hospital for fattige og svagelige individer, og som det fremgår med en noget broget bygningsfremtoning.⁴⁹ Komplekset fik på et tidspunkt før 1556 tilføjet en præstebolig,⁵⁰ og ved visitationen i 1595 noteres det, at Fru Anne Rønnow har ladet opføre »... et herlige Husz, mellem Stenger muret ...«¹⁷ til halvdelen af hospitalets fattige. Bygningerne hærgedes af brande i 1638 og 1712,⁵¹ og i 1724 bestod hospitalet af tre længer: to teglhængte bindingsværksbygninger, den ene »... meget brøstfældig«,⁵² samt en ikke nærmere karakteriseret tredje, mens anlægget umiddelbart før Johan Lehns tid bestod af to beboelselænger på hhv. 20 og syv fag og et bryggershus på fem fag, alle i bindingsværk.⁵³

Bygninger på kirkegården. Af eksisterende bygninger på kirkegården findes i den nordlige del et 1971 opført hvidmalet kapel (arkitekt Lars Mindedal, Svendborg) med helvalmet tegltag, der i 1982 blev udvidet med mandskabsfaciliteter.⁵⁴ En ny toetagers værksteds- og garagebygning med klinklagte brædder og afdækket med tagpap blev opført 2006.⁵⁵

†*Bygninger på og ved kirkegården*. Nordøst for hospitalet forsvandt i 1962 den sidste rest af den gamle †præstegårds avlsbygninger i bindingsværk, 'Præstegårdsladen' kaldet, i Skt. Jørgens Park, i forbindelse med Svendborgsundbroens omfattende anlægsarbejder.⁵⁶ Lidt usædvanligt er der ikke efterretninger om en kirkelade ved kirken, som ellers er normen på Fyn.⁵⁷ Det nuværende kapel afløste et i 1893 opført †*ligkapel*, der lå omtrent, hvor den nuværende hovedindgang er placeret, og hvortil der senere knyttedes nødtørftshus samt redskabs- og brændselsrum.²⁷

Fig. 6. Kirken og hospitalet set fra nordvest. Foto Mogens Vedsø 2012. – *The church and the hospital seen from the north west.*

BYGNING

Kirken, der har erstattet en $\dagger$ trækirke, består i sin oprindelige form af et polygonalt afsluttet langhus fra o. 1300. I 1300-tallet er kirken udbygget med en vestforlængelse, mens en søndre $\dagger$ korsarm blev opført i 1400-tallet og revet ned i 1590'erne. Formentlig o. 1500 er tilføjet et tårn mod vest. Kirken er orienteret omtrent solret.

$\dagger$ Trækirken blev erkendt ved kirkens seneste istandsættelse 1960–65, hvor der i forbindelse med gulvsænkning blev foretaget udgravninger i kor og

skib.⁵⁸ Resterne af anlægget kunne observeres som fire rækker af stolpehuller, 25 i alt, der alle er lokaliseret i skibets øst- og midtfag, hvilket svarer til udstrækningen af skibet i den oprindelige teglkirke (fig. 7). Af stolpehullernes placering kan udledes, at den treskibede bygning havde rektangulær form med en bredde på 5,1 m, mens længden har været mellem 7,4 og 10,6 m. Bedst bevaret var nordvæggen, hvis stolpeforløb dog er skåret af senere nedgravninger til hvælpiller, mens sydvæggen blot kunne følges over en strækning på ca. 2 m fra sydvesthjørnet. Vestgavlen erkend-

tes ved i alt fem stolpehuller, heraf to hjørner. Spor af en tredje stolperække blev registreret parallelt med nordvæggen 1,65 m syd for denne, og er tolket som en tagbærende stolperække; en tilsvarende sydlig række, der skulle fuldende billedet af en treskibet planløsning, kunne pga. senere forstyrrelser ikke påvises, idet der her blot var bevaret et enkelt stolpehul. Om bygningen har stået i forbindelse med et kor i øst er en mulighed, men kan ikke længere påvises arkæologisk. Sikkert er det dog, at fundamentsgrøfterne til det oprindelige, to fag lange teglsatte skib skærer nedgravningerne til træbygningens stolpehuller, mens selve stolpesporene er uberørte – dermed er det muligt, at træbygningen endnu har stået, da fundamentet til teglstenskirken blev lagt. En nøjere datering af trækirken er ikke mulig, men påviste stolpeudskiftninger indikerer, at træbygningens funktionstid er forholdsvis lang, og at opførelsestidspunktet dermed kan være så tidligt som slutningen af 1100-tallet.

Den unggotiske *teglstenskirke* er i øst udstyret med et polygonalt tresidet kor, hvortil der knyttes sig et to fag langt skib. Langhuset målte i sin tidligste udformning 17,6 m i længden og 8 m i bredden (fig. 9-13).

Materialer og teknik. Murene af røde teglsten i uregelmæssigt munkeskifte, der over tid har gennemgået omfattende istandsættelser og ombygninger, har en tykkelse på 80-100 cm; de hviler direkte på et stablet kampestensfundament, hvis øverste skifte er synligt især vestligt på skibets nordside.⁵⁹ Fundamentet er lagt i en dybde på mellem 0,8 og 1,3 m under nuværende terrænoverflade.⁶⁰ Kirkens mure var indvendig oprindeligt dækket af en lys, gråhvid puds.

Støttepiller. Korpolygonen er i det ydre inddelt af fire skråt afsluttede og tegldækkede støttepiller til gesimsniveau, mens der er spor af fem af skibets oprindelige *†*støttepiller inkl. to diagonalt stillede *†*piller ved hjørnerne. Lodfuger på flere af korpillernes sider antyder, at fremspringet oprindeligt blot har udgjort ca. 45 cm, hvilket er halvt så meget som det nuværende (jf. fig. 11).⁶¹ Sporene af skibets *†*støttepiller viser, at pillerne, i modsætning til de nuværende, der er fra 1877-78, ikke var korresponderende, og altså ikke har haft faginddelende funktion i den fladloftede kirke, men blot har været dekorative.⁶²

†Døre. I skibets østfag ses endnu spor af kirkens eneste kendte oprindelige indgang, den i 1811 tilmurede norddør,⁶³ der for den øvre dels ved-

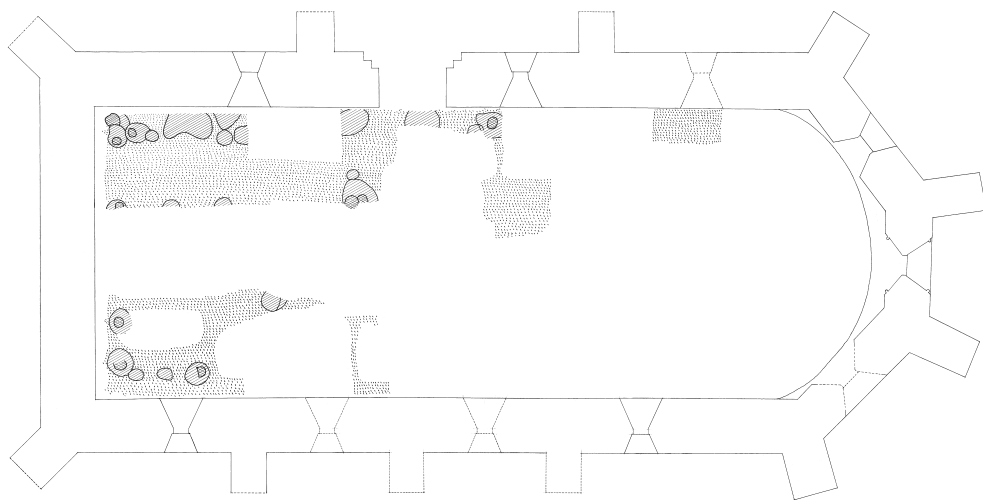

Fig. 7. Plan. 1:150. Kirkens oprindelige udstrækning med de udgravede spor af trækirken. Prikket signatur viser de områder i kirken, der er uforstyrrede af senere grave og andre nedgravninger. Stolpehullerne er skraverede, mens stolpesporene er krydsskraverede. Efter Olsen. – Plan. The original extent of the church with the excavated traces of the wooden church. Dotted areas show the places in the church that are undisturbed by later graves and other digging. The post-holes are shaded, while the traces of posts are cross-hatched.

Fig. 8. Kirken set fra nordøst. Foto Mogens Vedsø 2012. – *The church seen from the north east.*

komme er forstyrret af gentagne ombygninger (fig. 17). Døren var oprindelig placeret midt i kirkens nordmur; åbningen, der udvendig erkendes som lodfuger i op til 1,6 meters højde, havde oprindelig to false samt døranslaget og var 2 m bred, lysningen 1 m. Mod kirkerummet, hvor vangerne var rektangulære, var tærskelen udformet som binderskifte af ti teglsten i munkestensformat, senere forhøjet med to på hinanden følgende, let irregulære rulskifter i forlængelse heraf. Tydelige slitagespor sås på den østlige del af fladen, idet døren var ophængt på vestvægen.⁶⁴ 170 cm over oprindeligt indgangsniveau er udvendig på østvægen i vederlagshøjde bevaret en enkelt sten af et prydkifte af løbere, der formentlig har

indfattet et spidsbuet spejl eller den yderste fals i en spidsbuet døråbning. Senere forstyrrelser har udslettet næsten alle spor af dørens øvre del. Det kan ikke udelukkes, at kirken har haft en oprindelig indgang i vest, omend der ikke eksisterer spor af en sådan.

Vinduer. Kirken har bevaret tre oprindelige vinduer i korpolygonen, mens der i skibets nordside endnu findes to oprindelige, nu tilmurede vinduer; på sydsiden er der sandsynligvis spor af yderligere to. Polygonens dobbeltsmigede vinduer er svagt spidsbuede og havde oprindelig vandrette sålbænke.⁶⁵ De omtrent midt i murtykkelsen placerede, smalle lysninger er kronet af kløverbladsbuer, mens de to sydligste endvidere

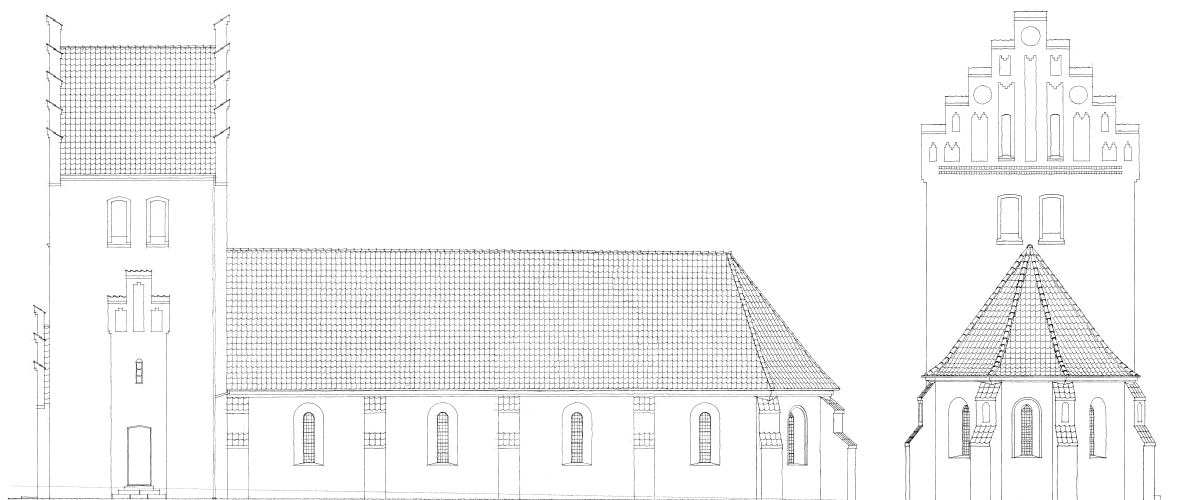

Fig. 9. Kirkens syd- og østfacade. 1:300. Målt og tegnet af Lars Mindedal Rasmussen 1995. – *South and east facade of the church.*

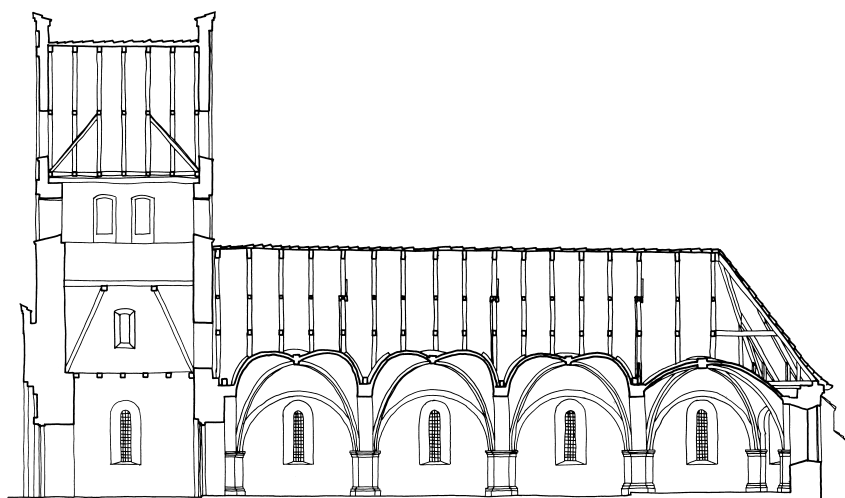

Fig. 10. Længdesnit 1:300. Målt af Ejnar Mindedal Rasmussen 1963, tegnet af Anders C. Christensen 2012. – *Longitudinal section.*

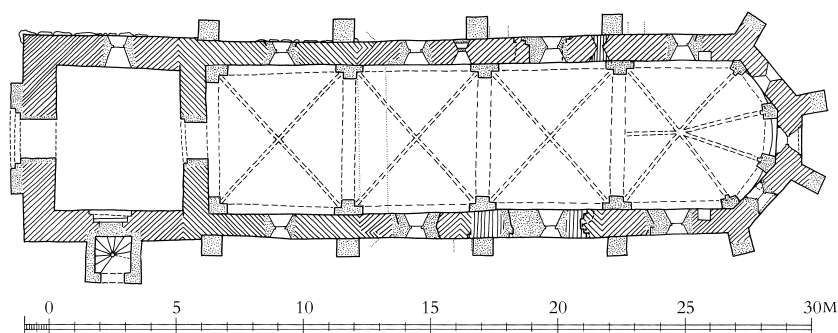

Fig. 11. Plan. 1:300. Målt af Mogens Brahde og I. Arthur-Nielsen 1963, suppleret og tegnet af Anders C. Christensen 2012. – *Plan.*

udvendig som indvendig er indrammet af tre-kvartstav (fig. 18-19).⁶⁶ Vinduerne stod tilmurede indtil 1950'erne, hvor de blev genfundet under forarbejdet til det følgende årtis restaureringer; østvinduet var lukket med munkesten, de øvrige med små, gule teglsten. Korets sydøstlige vindue havde formentlig i 1590'erne fået borthugget smigen, der genetableredes 1962.³⁹ Det nordøstlige vindue adskiller sig ved den noget smallere åbning samt fraværet af rundstaven. Denne udformning, inklusive kløverbladsbuen, er ligeledes konstateret ved skibets oprindelige vinduer i nordsiden (jf. fig. 11), der dog er noget lavere og står med stejl aftrappet sålbænk.⁶⁷ Det ene er blændet og kan nu ses fra kirkerummet i skibets midtfag (jf. fig. 31), mens endnu et intakt nordvindue i skibets østfag er helt tilmuret; begge er delvis dækket af hvælv- og støttepiller. Spor efter oprindelige vinduer kan ydermere ses indvendig i skibets midtfag i form af et fragmenteret stik, mens et lodret karmforløb på sydsiden af koret muligvis er rest af et vindue.

Indre. Hvor korets udvendige form er polygonal, er den indvendige afslutning for den nedre dels vedkommende udformet med runding. To oprindelige spærstikafdækkede *gemmenicher* er bevarede i henholdsvis øst- og nordmur, sidstnævnte med tilhugget kilesten øverst i stikket (jf. fig. 14). En tredje fladbuet niche i oprindelig udformning ses i polygonens sydøstmur.⁶⁸ Skib og kor var oprindeligt dækket af træloft.

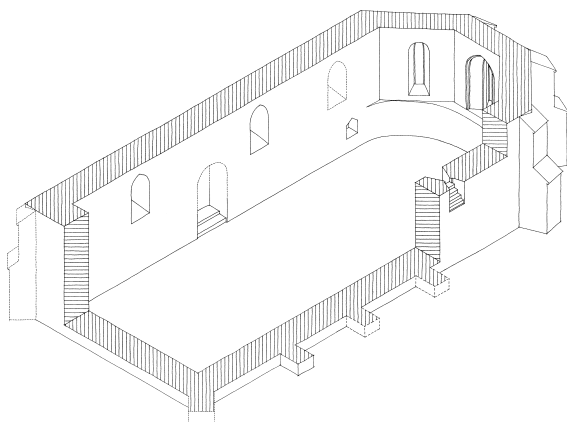

Fig. 12. Aksonometrisk rekonstruktion. 1:300. Tegnet af I. Arthur-Nielsen 1963. – Axonometric reconstruction.

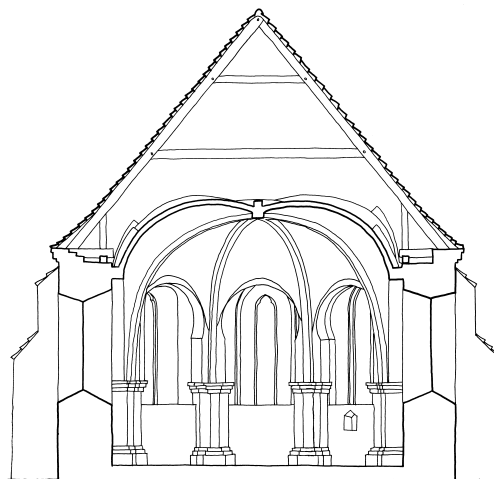

Fig. 13. Tværsnit gennem koret set mod øst. 1:150. Målt af Ejnar Mindedal Rasmussen 1962, suppleret og tegnet af Anders C. Christensen 2012. – Cross-section through nave looking east.

Arkitektoniske forudsætninger og datering. Ud fra en vurdering af grundplanen, vinduernes udformning samt kalk- og glasmalerier er kirken opført o. 1300, men står i øvrigt temmelig isoleret i det samtidige danske kirkebyggeri.⁶⁹ Som udelte langhus uden arkitektonisk markeret skel mellem kor og skib skal rummet ses i sammenhæng med de mange tiggermunkekirker, som fra 1200-tallets anden halvdel opførtes i købstæderne, eksempelvis *†Gråbrødre Klosterkirkerne* i Odense (DK Odense 1769) og Svendborg (jf. s. 509 f.)⁷⁰ samt *†Sortebrødrenes Klosterkirke* i Holbæk (DK Holbæk 2834). Korafslutningen med polygonalt ydre og indre apsisrunding er derimod usædvanlig. Den eneste parallel synes at have været bispens *†kapel* ved Roskilde Domkirke, dateret o. 1250-1300 (DK KbhAmt 143).⁷¹ Korpolygonens markante vinduer med indrammende trekvartsøjlestave i falsen mellem de smigede sider og facaderne er heller ikke almindelige, og de nærmeste sidestykker kendes fra en ombygning af Lyng Kirke, dateret til 1200-tallets sidste fjerdedel (DK Frborg 1979). Lysningens trekloverbue genfindes ligeledes i en række vinduer fra senromansk-unggotisk tid,⁷² og tilsammen peger de nævnte træk mod en opførelse i årene omkring 1300.⁷³ Se i øvrigt også glas- og kalkmalerier (jf. s. 421-22).

Middelalderlige tilføjelser og ændringer. Kort tid efter opførelsen, muligvis o. 1350, blev kirken udvidet med en 7 m lang vestforlængelse i røde munkesten med hjørnelisener, således at den samlede længde nåede op på 24,6 m (jf. fig. 11).⁷⁴ På nordsiden

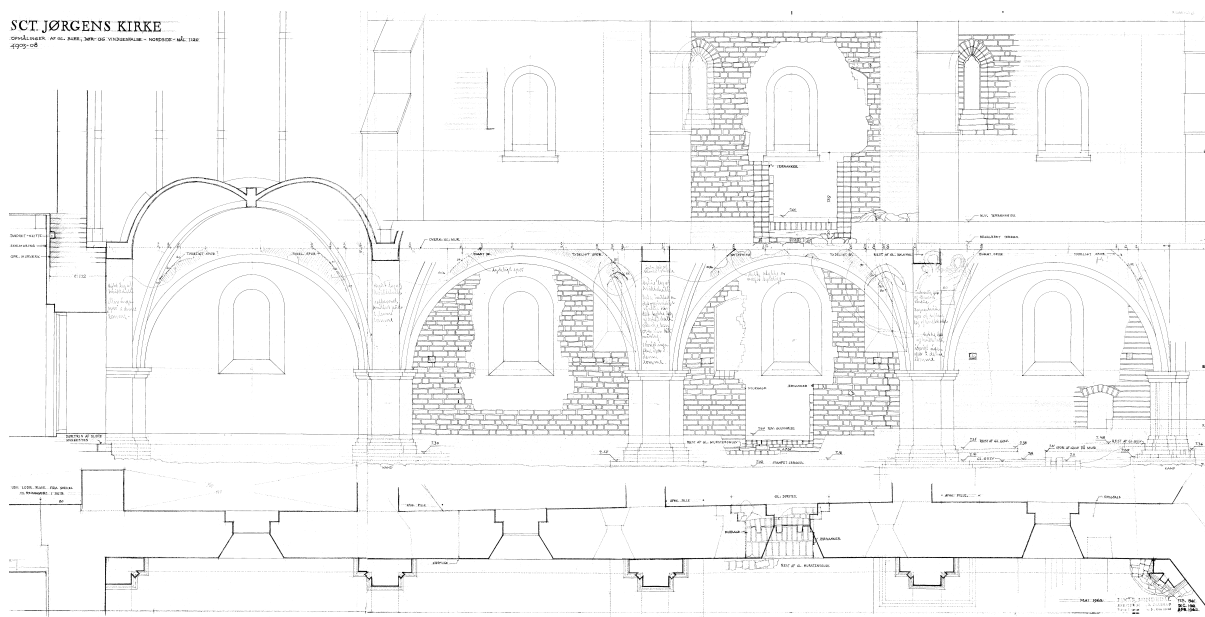

Fig. 14. Opstalter og plan af kirkens nordside. 1:150. Målt og tegnet af Ejnar Mindedal Rasmussen 1961. – *Elevations and plan of the north side of the church.*

hvilker murværket på en syld af rejste kampesten over det høje naturstensfundament. Spor af et 130 cm bredt, oprindeligt $\dagger$ vindue på vestforlængelsens nordside ses i form af halvstens rundbuestik. Vestgavlen fik savskiftefrise i gavlfodshøjde, der ses fra tårnrummet. Herover indsattes tre spidsbuede højblændinger, hvoraf den bedst bevarede er den midterste og højeste, der erkendes som halvstensstik. I blændingens nedre del ses en fladbuget åb-

ning, der nu er tilmuret. Blændingen nord herfor er forstyrret i forbindelse med opmuring af en skorsten, mens der gennem den sydligste, hvorover der endnu ses antydning af halvstensstik, er etableret eksisterende adgang til kirkeloftet. Blændingsgruppen er centreret på vestgavlen med en indbyrdes afstand på halvanden sten, og hvor yderblændingerne er to sten brede, har højblændingen i midten muligvis været tre sten bred. Forment-

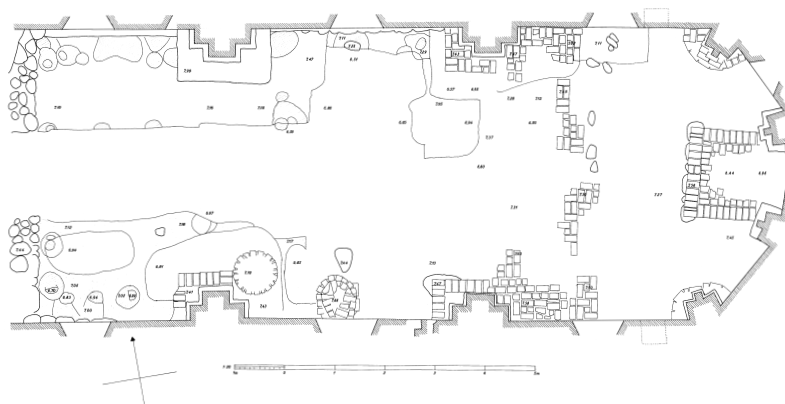

Fig. 15. Plan af kirken med rester af teglgulve (s. 419, jf. fig. 59), $\dagger$ alterbord (s. 425) samt murede sokler til prædikestol (s. 432) og døbefont (s. 430). 1:150. Målt og tegnet af Mogens Brahde 1961. – *Plan of church with remains of brick floor, Communion table and masonry foundations of pulpit.*

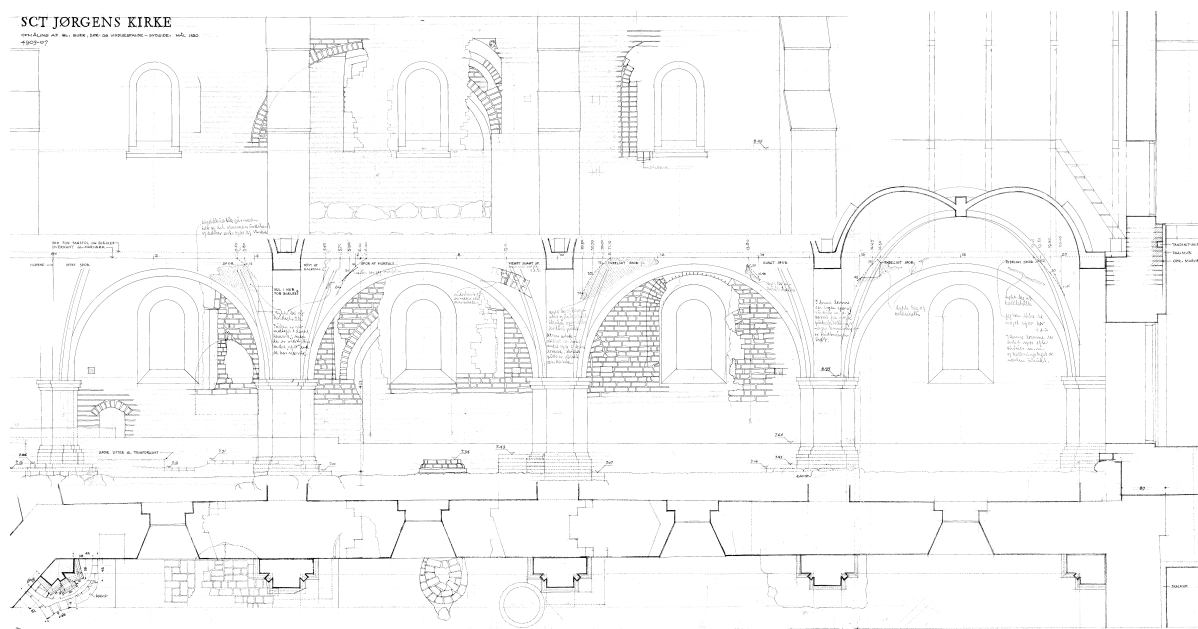

Fig. 16. Opstalter og plan af kirkens sydside. 1:150. Målt og tegnet af Ejnar Mindedal Rasmussen 1961. – Elevations and plan of the south side of the church.

lig fra samme byggefase stammer et sydvindue i skibets østfag, af hvilket der endnu findes rester (jf. fig. 16). Det udvendig dobbeltfalsede vindue under højt spejl havde en særpræget udformning med bred, indre afrundet smig, hvorover fandtes et tilsyneladende fladrundbuet stik. Endvidere kan en udhugget niche i korets sydvæg, der er tolket som prælatsæde,⁷⁵ ligeledes være fra denne periode, men udhugningen kan også være yngre (jf. Karlstrup Kirke (DK KbhAmt 1062 f.)).

Endnu en udvidelse blev foretaget i 1400-tallet, hvor en *†korsarm* blev opført på sydsiden ud for skibets østfag. Dele af korsarmens øst- og vestfundamenter er påtruffet med en indbyrdes afstand på mindst 6 m.⁶¹ Spor i murværket viser, at forbindelsen til skibet var gennem en lav, spidsbuet ca. 4,5 m bred åbning med retkantede vanger og dobbeltfalsede buer til begge sider. Den yderste fals var udvendig som indvendig i den østlige del uregelmæssigt opmuret med hel- og halvstensstik, formentlig som følge af tilpasninger i forhold til det aflændede vindue øst herfor (jf. fig. 20–21).

Det senmiddelalderlige *tårn* i vest er en anelse bredere end skibet, idet murene flugter med ski-

bets hjørnelisener. I tårnrummet, der er dækket af bjælkeloft, består murværket af store mængder kampesten med tegl i hjørnernes øvre dele; der er ikke spor efter en arkade til skibet. Tårnet er stærkt præget af hovedrestaurationen 1877–78, hvor store dele af facaderne blev ommuret i små sten med genbrug af 'de gamle' (se ndf.).⁷⁶ På Ferdinand Richardts prospekt, der er udarbejdet før den gennemgribende istandsættelse, er vestfacadens glanhuller tilmurede, ligesom det vestre glanhul på sydsiden, hvor der endvidere ses flere ankerforskud (fig. 22). Syddøren er placeret under et 1823 indsat vindue, og er formentlig oprindelig. Vestdøren er på Vilhelm Dahlerups gengivelse en fladbuet *†dør* under højt, spidsbuet spejl (fig. 60).⁷⁷ Tårnets østlige gavltrekanter er, hvis man sammenligner med Vilhelm Dahlerups gengivelse af gavltrekanter i vest, meget lig dennes udformning før ombygningen; dog har Dahlerup registreret 11 kamtakker mod de nuværende ni, der er udformet som på vestgavlen. En dobbelt savsnitfrise i gavlfodshøjde danner afsæt for syv trappefrisedekorerede højblændinger, de fire yderste kombineret med trappestik. De to yderste, hvori der, som i midterblændingen, ses

åbne hængestilladshuller, er endvidere flankeret og kronet af mindre blændinger med trappestik. Den midterste højblænding er halvt så bred som de øvrige, og de to tilstødende blændinger, der er kronede af mindre blændinger med trappefriser, er gennembrudt af høje, fladbuede lysåbninger. Cirkelblændinger er indsat over midterblændingen og over to af højblændingerne.

Ad spindeltrappen i det 1877-78 rejste trappehus i syd er der adgang til tårnets mellemstokværk via en gennembrudt fladbuet åbning. De hvidkalkede bagmure er her sat i kampesten med hjørner af tegl. Et rundbuet vindue i nordmuren oplyser kontoret i den nordøstlige del af rummet.

Ligeløbstrappen langs sydvæggen fører til klokkestokværket, hvor de dobbelte glamhuller mod alle verdenshjørner lukkes af skodder. I syd og vest er murene omsat, mens murpartierne omkring de falsede glamhuller i nord og øst er sat i tegl af munkestensformat.

Hvælv. Kirkens fire hvælv, heraf tre i skibet, er med halvtensribber fra 1737, og bekostedes af kirkejer Johan Lehn som led i en større modernisering af hospitals- og kirkebygningerne.⁷⁸ I skibets tre krydshvælv er hvælvpillerne delvist genbrug fra tidligere $\dagger$ hvælv (jf. ndf.), og hviler på en sokkel bestående af et afrundet led over et retkantet led, mens basen udgøres af to skifter

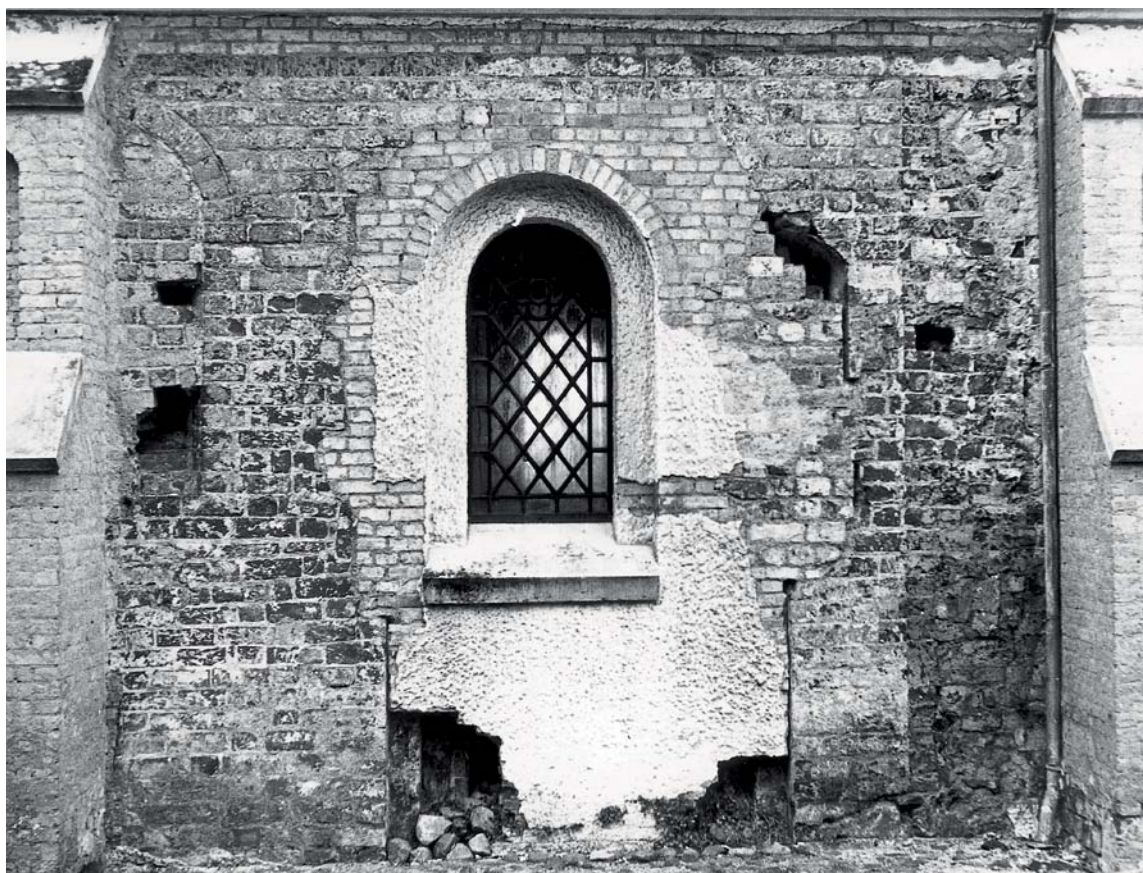

Fig. 17. Nordsiden af skibets østfag under renovering. Kirkens oprindelige norddør ses under vinduet fra 1878. Øst for vinduet er det oprindelige vindue delvist dækket af støttepille fra 1878, mens resterne af et fladbuet vindue fra 1823 er lokaliseret vest for vinduet. Yderligere vest herfor ses i murværket spor af den nedbrudte, oprindelige støttepille. Foto i NM, 1961. – The north side of the east bay of the nave during renovation. The original north door of the church can be seen beneath the window from 1878. East of the window the original window is partly covered by the buttress from 1878, while the remains of a low-arched window from 1823 have been localized west of the window. Farther west from this, in the masonry, one can see traces of the demolished original buttress.

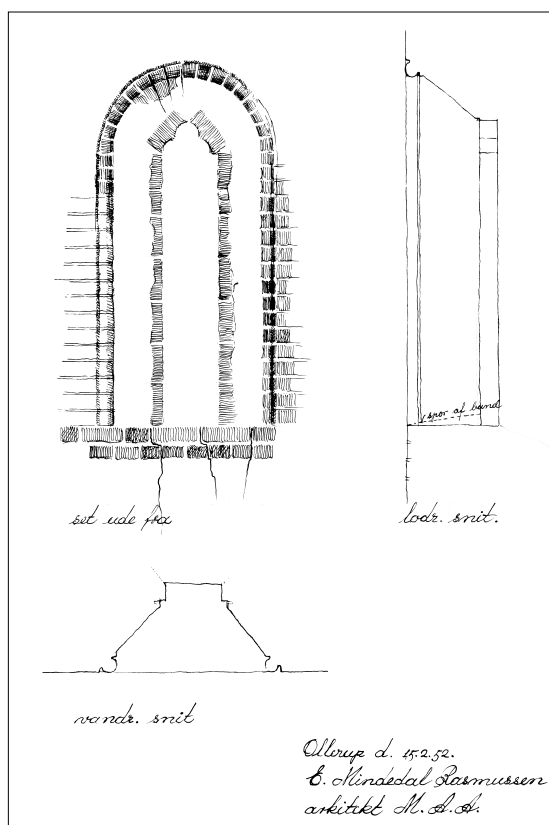

Fig. 18-19. Korets østvindue. 18. 1:50. Målt og tegnet af Ejnar Mindedal Rasmussen 1952. 19. Foto Mogens Vedso 2012. – East window of the chancel.

over en høj plint. Kragbåndene er tre skifter høje, og udformet som to fremspringende retkantede led over et afrundet. Adskillige sekundært huggede stilladsbomhuller til hvælvopførelsen er registreret 20-30 cm over vederlagshøjde på hver side af hvælvpillerne, flest i nordmuren (jf. fig. 14). Korets hvælv er som udgangspunkt opbygget på samme måde, men er udformet med syv ribber som følge af den polygonale planløsning. Pillerne er sat i teglsten af munkestensformat, der stammer fra kirkens 1500-tals hvælv (jf. ndf.), mens buerne er sat i små gule 1700-tals sten. Baser og kragbånd er endvidere sekundære tilføjelser,⁷⁹ mens de lodrette lister på pillernes forsider er genskabte. Udformningen af de usædvanlige hesteskoformede buer i øst er formentlig betinget af det forhold, at man har villet undgå den opstyltede form, som en ret opmuring af de smalle skjoldbuer ville have medført. †Hvælv. På

Jacob Madsens tid, i 1589, var koret overhvælvet, mens skibets træloft var i dårlig stand.⁸⁰ Korhvelvet fornyedes ifølge Jacob Madsen i 1599, hvor også skibet overhvelvedes,¹⁷ og fra dette hvælv ses endnu rester i form af markeringer under murkronerne på loftet; de ældre hvælvvinger var dermed højere end de eksisterende. At hvælv har været tiltænkt koret fra første færd kan ikke udelukkes, idet der ved undersøgelserne 1960-65 fandtes spor, der er tydet som ikke anvendte forlæg til hvælvkapper.⁸¹

Istandsættelser. Johan Lehns gennemgribende arbejder på hospitals- og kirkebygninger efterlod komplekset i god stand, hvilket afspejler sig i de bevarede efterretninger om kirkens tilstand den følgende tid: I 1762 var kirkens bygninger i forsvarelig stand, i 1786 var biskoppen »med Kirken, Menigheden og dens Ungdom saare vel fornøjet«,²¹ og ikke før 1818, hvor en hovedreparation

Fig. 20. Sydvæggen i skibets østfag, jf. fig. 21. Foto i NM, 1961. – The south side of the east bay of the nave, cf. fig. 21.

nævnes, findes der anmærkninger vedr. bygnin- gernes vedligehold.²¹

En del af en påtænkt *hovedreparation* gennem- førtes 1823 af Sophie Amalie Lehn, og omfat- tede indsættelsen af i alt otte vinduer på kirkens langsider, så 'kirken nu er meget lys'.⁸² De fladbue- ede vinduer havde lysning tæt på ydermuren og placeredes i fagenes vestlige del. Herefter findes gentagne notitser om udspækninger af murvær- ket, indsættelse af murankre, renoveringer samt udsættelser af og henstand for istandsættelser.⁸³

Hovedistandsættelsen 1877-78, der gennem- førtes under ledelse af arkitekt Ove Petersen, resulterede i gennemgribende forandringer af kirken.⁸⁴ Særlig i det ydre ændredes udtrykket. Store mængder små gule teglsten blev brugt til ommuring af langhusets 4-5 øverste skifter samt gesimsen. Korets støttepiller omarbejdedes, mens langsidernes blev flyttet og opmuret med små

sten, så de nu korresponderede med hvælvind- delingen, ligesom alle blev afdækket med beton- plader. Det øvre led på korets støttepiller fik end- videre tilføjet rundbuet *†*blænding, der i 1960- 65 igen blev fjernet, mens skibets bibeholdtes. Otte nye rundbuede vinduer med fals indsattes på kirkens nord- og sydsider. Endelig blev hele langhuset dækket af et tykt pudslag, der skjulte enhver detalje i murværket. Indgangen i tårnets sydmur tilmuredes og erstattedes af et trappes- hus med adgang til mellemstokværket. Trappes- huset dækker et *†*vindue, der er gengivet på Richardts prospekt (fig. 22). Vinduet var formentlig indsat i spejlet over tårnets syddør, den i 1961 konstate- rede 'oprindelige indgang i sydmuren',⁸⁵ det kan dog jf. Dahlerups skitse (fig. 60) ikke afgøres med sikkerhed, hvilken af tårnets to indgange i vest og syd der var oprindelig (jf. ovf). Ydermurene i tår- net blev for en stor dels vedkommende skalmuret

Fig. 21. Sydsiden af skibets østfag under renovering. Øst for 1878-vinduet ses den falsede arkadebue under et blændet, gotisk vindue; vest for vinduet ses rest af 1823-vindue. Foto i NM, 1961. – *The south side of the east bay of the nave during renovation. East of the 1878 window one can see the chamfered arcade arch beneath a filled Gothic window recess; west of the window one sees the remains of the 1823 window.*

med 51.000 stk. totommers mursten,⁸⁶ dog ikke i nord, hvor der til gengæld blev udhugget vinduesåbninger i tårnrum og mellemstokværk. I nord er endvidere de to oprindelige glamhuller bevaret, mens der til de øvrige seks udhuggedes til nye luger. Tårnets kamtakker reduceredes fra 11 til ni, ligesom trekantgavlen i vest blev nedtaget og nyopmuret, så udtrykket svarer til vestportalen. Denne blev udformet som en høj, fremspringende portal med kamtakker og blændingsdekoration, og udstyret med dobbeltfalset, spidsbuet stik over fladbuet dør. Vestportalens dekorationer er med afvigelser i form af spærstikblændinger med hængestave en forenkling af gavltrekantens samtidige udsmykning i vest, der består af høj- og cirkelblændinger kronet af kamtakker. Nye kamtakker opmuredes endvidere på den østre tre-

kantsgavl, mens de midterste blændinger er oprindelige (jf. ovf.). Også kirkens tagværker samt gesimsen over langhuset udskiftedes, ligesom de gamle »... Munkesteen paa Taget...«⁸⁷ blev erstattet af vingetegl.

Indvendig blev gulvene omlagt, og betydelige udbedringer af hvælvene foretoges, hvilket bl.a. medførte nedtagning og ommuring af to gjordbuer. Som på ydermurene dækkedes alle flader af et tykt, udjævnende pudslag, i koret blev den oprindelige, nedre runding dog først borthugget. En ny og større dør anbragtes mellem kirke og tårnrum, og en dør blev indsat fra mellemstokværket til kirkeloftet. Bjælkeværket i tårnets stokværksadskillelser fornyedes ligeledes.

Restaureringen, der foretoges helt i tråd med datidens retningslinjer, kan ikke 'frakendes kvali-

Fig. 22. Kirken set fra sydvest. Tegning af Ferdinand Richardt 1866. – *The church seen from the south west.*

teter',⁸⁸ men var set med vor tids øjne meget hårdhændet. At bygningen var moden til renovering, skinner dog som nævnt klart igennem i 1800-talsprotokollerne. Tiden efter Ove Petersen er præget af mindre udbedringer hovedsagelig af pudslagene, mens kirken i 1923 var 'solid og vel vedligeholdt'.²⁷ Med byens tiltagende vækst i 1900-tallet og deraf følgende øgede befolkningstal, der bl.a. kom til udtryk ved den store kirkegårdsudvidelse i 1932 (se ovf.), opstod tanken om en udvidelse af kirken. I 1935 anføres den at have '140 siddepladser til 2000 indbyggere',²⁷ og efter et langstrakt forløb udarbejdedes af arkitekt Ejnar Mindedal Rasmussen i 1950'erne planer til udvidelse og istandsættelse af kirken. Planerne omfattede opførelse af en nordre og søndre korsarm, sidstnævnte sat på det allerede eksisterende fundament fra den middelalderlige $\dagger$ korsarm, samt en gennemgribende renovering af gulve og murværk.³⁹

De planlagte udvidelser, der endeligt blev skrinlagt i 1963, indledtes med bygningsundersøgelser af gulve og murværk, og resulterede i en hovedistandsættelse 1960-65, der groft sagt slettede sporene fra renoveringen 1877-78. De tykke pudslag på kirkens mure, vægge og hvælv fjernedes, og gulvet sænkedes igen. Nye, rundbuede og høje vinduer indsattes på skibets og korets langsider,⁸⁹ mens terrænet sænkedes omkring kirken, hvis fundamenter understøttes. Endvidere blev kirken udstyret med nyt inventar (se ndf.). Efterhånden som istandsættelsen skred frem, blev det tydeligt, at der bag pudslagene i murværket og under gulvene kunne aflæses adskilligt om bygningens omkiftelige og langstrakte historie, der hidtil havde været ukendt. Denne nye viden, sammenstillet med fremkomsten af helt særlige bygningsdetaljer og anlæggets historie generelt, overbeviste beslutningstagerne om det fornuftige i at bevare den

Fig. 23. Kirken set fra nordøst. Skitse af J. G. Burman Becker 1856. – *The church seen from the north east.*

værdifulde bygning så intakt som muligt og frafaldte udvidelsesplanerne – en afgørelse, der høstede anerkendelse fra antikvarisk side.⁹⁰

Gulve. Kirkegulvet af røde tegl i munkestensformat er lagt i zigzagmønster, mens overgangen til koret er markeret med et hævet trin af rulscliffe; det cirkulære knæfald i koret er i gulvniveau ligeledes markeret med rulscliffe. Tårnrummet er belagt med skifer, mens mellemstokværkets gulv er dækket af masonitplader og vinyl i hjørnerummet. †Gulvene bestod oprindeligt af stampet ler, der afløstes af †teglgulve i munkestensformat i flere faser, udgravet 1961 (fig. 15).⁶¹ I 1825 var der 'løse sten' der måtte fastlægges,⁹¹ og i 1861 var gulve i kor og gang af fliser, under stolestaderne af mursten.²⁷ 1878 omlagdes gulvet i sorte, røde og hvide fliser, mens der omkring alteret blev udlagt bræddegulv. Fliserne i kirkens midtergang omlagdes endvidere 1935, og fliser ved alteret repareredes 1944.²⁷

Vinduer. Langsiderne og tårnrummets dobbelt-smigede og høje, rundbuede vinduer fra istandsættelsen 1960–65 har jernramme med blyindfattede ruder, og er fastholdt af fire vindjern. Dimensionerne, der krævede udvidelser af de eksisterende åbninger, er overtaget fra korets øst- og sydøstvinduer. De mindre rundbuede †vinduer fra 1877–78 havde sprossede ruder uden vindjern.

Døre. Adgangen til kirken sker i dag via døren i skibets vestgavl, der er gennembrudt i forbindelse med senmiddelalderens tårnopførelse og ommuret 1877–78. Den nuværende fladrundbuede åbning, der har enkelt fals mod tårnrummet og er rektantet mod kirkerummet, er opmuret og gjort højere 1960–65.

Tagværk. Langhuset er dækket af 17 opskalkede spærfag, langt overvejende af fyr med enkelte genbrugte spær af eg, der tjener som murrem i det nye tagværk. Konstruktionen er afstivet af

to lag hanebånd og spærstivere, med pånaglede krydsbånd for hvert femte fag fra vest. Desuden er der enkelte vindlægter. Tårnets tagstol af fyr består af seks spærfag. Store udskiftninger foretoges i 1877–78 (se ovf.), men tagværket var formentlig allerede da repareret flere gange; i 1861 bestod det således af fyr og eg.²⁷

Tagbeklædning. Hele kirken er dækket med røde vingetegl, der blev foretrukket frem for de tidligere omtalte 'munkesten på taget'. Disse repareredes 1825, hvor enkelte på den nordre side var nedfaldne, mens taget i 1862 'skælles og understryges', og der blev anbragt tre vinduer.²⁷ I 1918 blev rygning og 'grater' på kirke og tårn repareret.²⁷

†*Tagrytter(?)*. En lille spids over koret på Jacob Madsens tegning af kirken antyder, at der kan have været et mindre spir, evt. indeholdende en messeklokke (jf. fig. 55).

Opvarmning. Ved istandsættelsen 1960–65 blev kirken tilkoblet hospitalets centralfyr, der dermed overflødiggjorde †*kalorifereanlægget* under gulvet i kirkens nordvestlige hjørne. I 1870'erne fremsattes gentagne ønsker om opstilling af en †*kakkelovn*, til hvilken sporene af en skorsten ses på loftet i kirkens vestgavls nordlige del.

Murbehandling. Kirkens mure står i dag hvidkalkede, men var i tiden efter 1877–78, hvor murværket var dækket af et tykt lag puds, i mørkere, grålige nuancer.

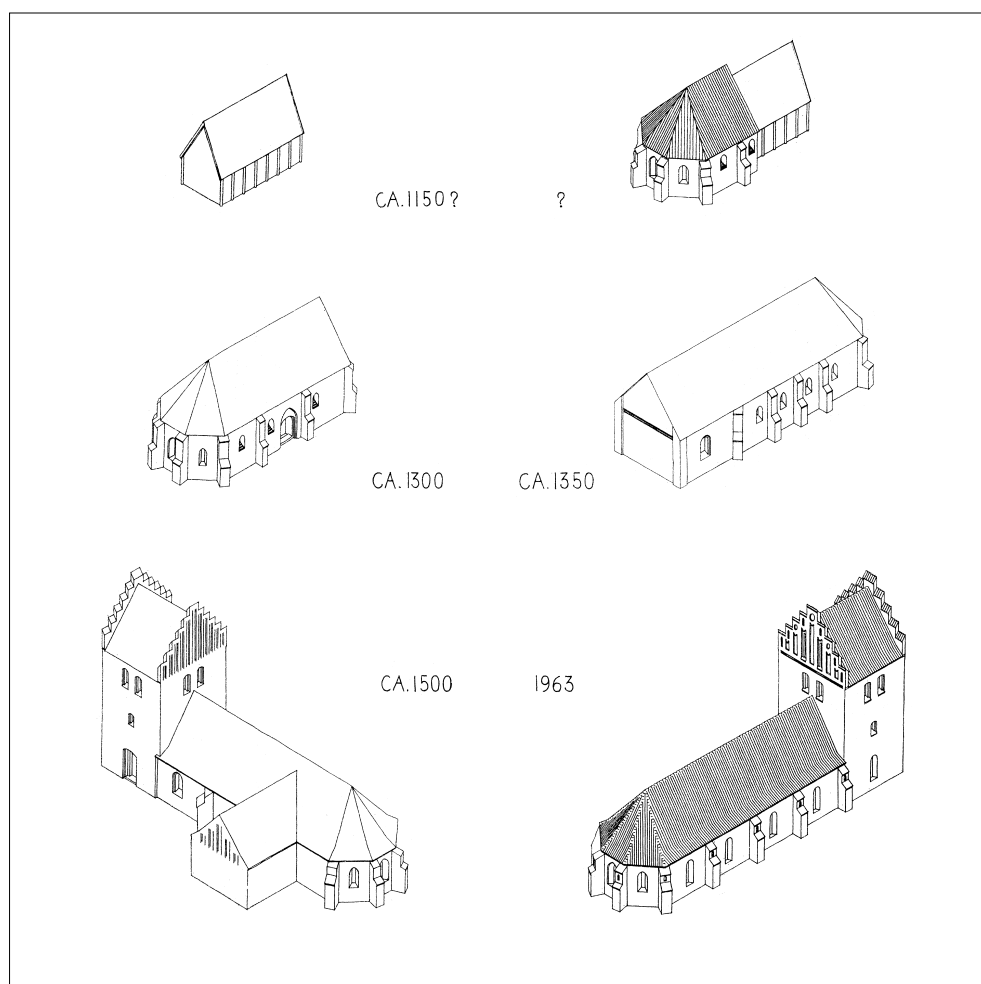
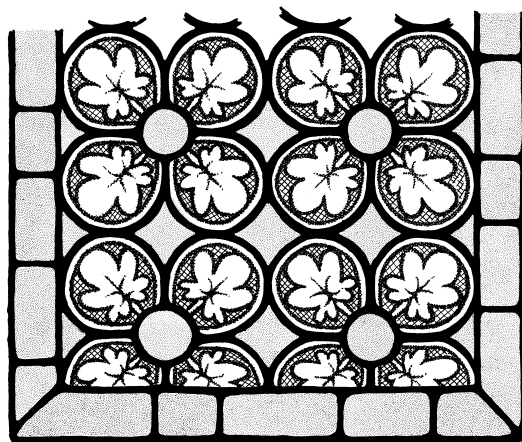
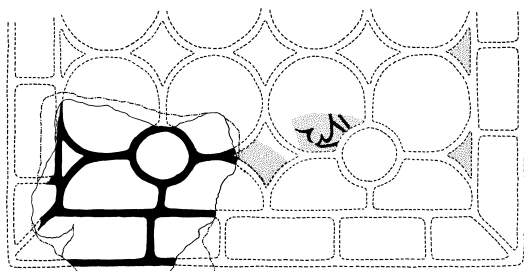

Fig. 24. Aksonometriske rekonstruktioner af kirkens bygningshistorie. 1:800. Tegnet af I. Arthur-Nielsen 1963. – *Axonometric reconstructions of the construction history of the church.*

Fig. 25-26. †Glasmaleri i korets nordøstvindue (s. 421). 1:5. Målt og tegnet af Birgit Als Hansen 1963. 25. Mørtelklump med aftryk af blysprosser samt bevarede glasfragmenter. 26. Rekonstruktion af glasmaleri. – †Stained-glass in the chancel. 25. Mortar with imprint of lead mullions and fragments of glass. 26. Reconstruction of stained-glass.

GLASMALERIER

1-3) 1964 (jf. fig. 30). Korets tre østligste vinduer af tyndt glas og bly er tegnet af Sven Havsteen-Mikkelsen og udført af glarmester Mogens Frese. Mosaikkerne, der hver især består af ca. 350 stykker glas, er kunstnerens første i en lang række beslægtede, fordelt i kirker over hele landet.⁹² Motivet i det nordøstlige vindue i overvejende grønne nuancer er fisken fanget i sprossernes 'netmasker'. Østvinduet med det sjældne røde glas er solnedgangen med den døende gengivet i den nederste del, mens sydøstvinduets blå farver viser sol og måne i den øvre del.

4-5) 1976. Korets to vestligste vinduer er ligeledes udført af Sven Havsteen-Mikkelsen, og har mosaikker hovedsagelig i grålige nuancer. Farvevalget er baseret på planterne jordrøg og lungesurt, der mentes at kunne helbrede spedalskhed.

6) 1976(?). Maleri i tårnets trappehus, udført i cement og glas i mørke nuancer.

†Glasmalerier. 1) O. 1300 (fig. 25-26). 4 glasfragmenter i grønne, røde og grå nuancer, heraf et med bladornament. Ved undersøgelserne af korets nordøstvindue i 1960-65 fandtes en klump mørtel med tydelige sprosseaftryk fra kirkens oprindelige vinduer.⁹³ Mørtelen var påført ved en senere opmuring af en stejl sålbænk, og sporene herpå kunne, sammenstillet med i gulvet fundne

glasfragmenter, danne basis for en rekonstruktion af det oprindelige maleri. Dette har sandsynligvis været udformet som en cirkel omkranset af fire blade, enten som ramme om anden ornamentik eller dækkende hele vinduet.⁹⁴ Bladornamentet som motiv er kendt fra Holme Kloster i en omtrent samtidig, men lidt anden udformning,⁹⁵ samt fra senromansk rankeværk fra Roskilde Domkirke (DK KbhAmt 1542-68).⁹⁶

2) 1594. Indskrift på rude: »Velbyrdig Jacob Pedersen og Mette Rönnow 1594«. Indskriften er formentlig forsvundet med indsættelsen af nye vinduer i 1823.

3) Eftermiddelalderligt (?). Fragmenter af klart, rombeformet grønligt glas fundet i gulvet.⁹⁴

KALKMALERIER

1) 1300-1350 (fig. 27-28). På skibets nordvæg over hvælvene mellem kor og skib findes stærkt fragmentariske malerier af i alt fem personer samt en rytter til hest. Malerierne er i rødbrune nuancer og er skåret af den senere hvælvslagning. Figurernes ansigter er forsvundet, men konturerne afløres af den mørkere hårpragt, der falder ned over skuldrene. Den største og eneste identificerbare figur er Skt. Kristoffer,⁹⁸ der ses øst for det oprindelige vindue. Håret er ombukket i en nakkefold, og han bærer Jesusbarnet, hvis dragtfolder

Fig. 27. Detalje af kalkmalerier på skibets sydvæg (s. 421, jf. fig. 28). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Detail of wall paintings on the south wall of the nave, cf. fig. 28.*

anes. Rytteren øst herfor, der muligvis er Skt. Jørgen, er som helhed det bedst bevarede af malerierne. Udformningen af hestens hoved med de fremadrettede ører har ligheder med malerier fra første halvdel af 1300-tallet i Kirkerup Kirke (*DK Kbh.Amt* 745–62). Vest for vinduet er en gruppe på tre personer, der ikke kan identificeres nærmere.

Fig. 28. Kalkmalerier på skibets sydvæg (s. 421). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Wall paintings on the south wall of the nave.*

INVENTAR

Oversigt. Størstedelen af inventaret er udført 1964 i forbindelse med hovedrestaurationen.

Fra middelalderen er bevaret den senromanske døbefont og en klokke med årstallet 1424, mens reformationsårhundredet alene er repræsenteret ved alterstagerne, skænket 1594 af Erik Hardenberg og Anne Rønnow. Et fornemt rygkrucifiks af guld- og sølvtråd, monteret på en yngre messehagel, daterer sig til o. 1725, mens altersættet, udført af Oluf Olufsen Rye og skænket af et medlem af slægten Lehn, formentlig Johan Lehn, er fra o. 1750. Dåbsfadet hidrører fra o. 1850, ligesom en pengeblok, der dog siden er stærkt fornyet. En alterkande fra Bing & Grøndahl er fra o. 1861. Oblatæskan og sygesættet er fra 1863, udført af Anton Michelsen, København, og skænket af Otto Ditlev Rosenørn-Lehn. Kirkeskibet »St. Jørgen« er fra o. 1920.

Fra 1964 stammer alterbordet, alterskranken, prædikestolen, stolestaderne, dørfløjene, salmenummertavlerne og lysekronerne, alt udført efter tegning af arkitekt Ejnar Mindedal Rasmussen.⁹⁹ Orglet er bygget af Marcussen & Søn, Aabenraa.

I nyeste tid har A. P. Møllers Fond 1987 skænket en klokke, og 1991 tilkom kirkeskibet »Peder Most«. Dåbskanden er udført 1996 af guldsmed Bent Exner, som

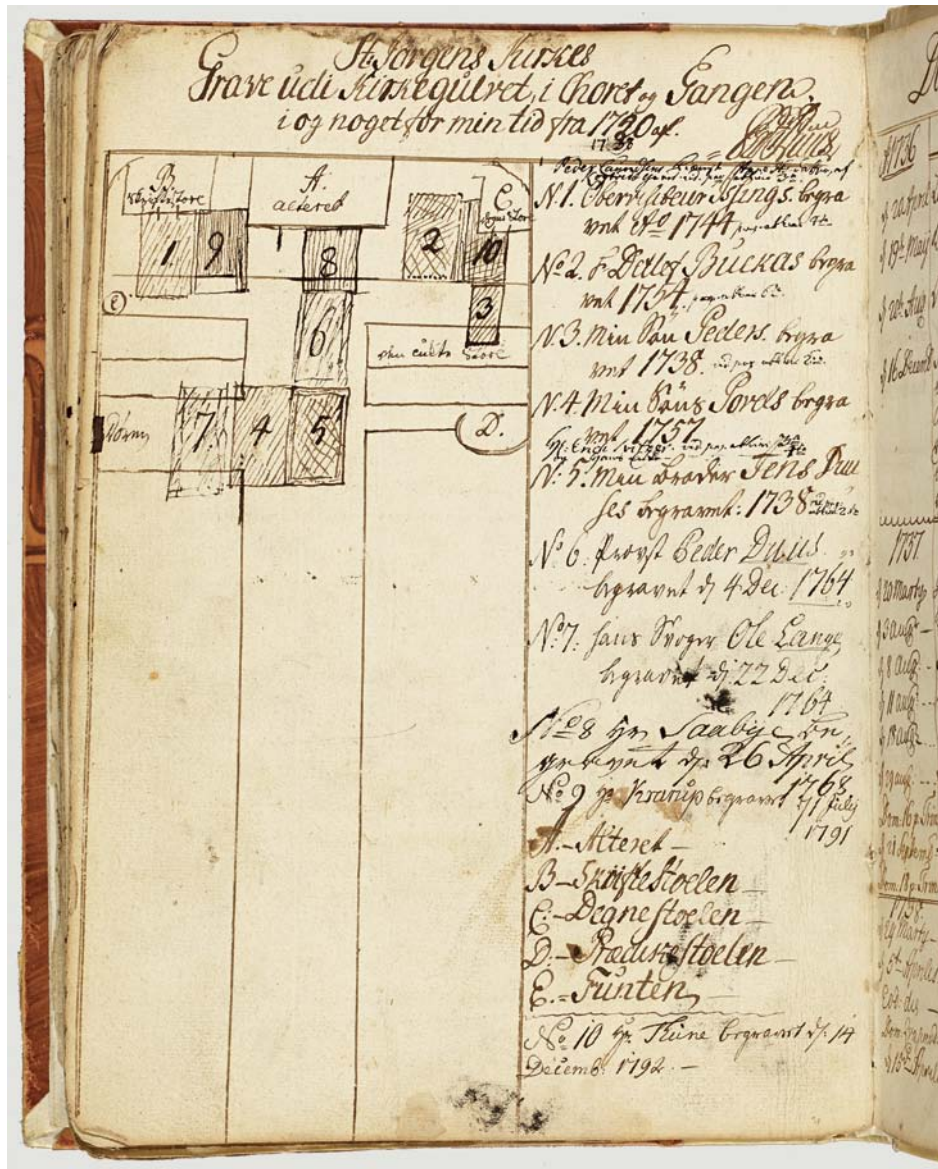

Fig. 29. Plan over kirken, tegnet af sognepræst Peder Duus o. 1750. A. Alteret. B. Skriftestolen. C. Degnestolen. D. Prædikestolen. E. Dobefonten. Nr. 1-10 henviser til begravelser. I LAFyn.
– Plan of the church drawn by the incumbent Peder Duus c. 1750. A. Altar. B. Confessional. C. Parish Clerk's chair. D. Pulpit. E. Font. Nos. 1-10 refer to burials.

også er mester for et Jerusalemkors, der er ophængt ved døbefonten. Messehaglerne er fra 1998-2007, og 2005 anskaffedes en alterkande, tegnet 1920 af Johan Rohde for Georg Jensen. Alterprydelser, i form af et lille krucifiks, er udført 2008 af billedhugger Erik Heide.

Farvesætning. Interiøret domineres af egetræsinventarets naturlige farve. Det forsvundne renæssanceinventar har uden tvivl haft polykrom bemaling, mens i hvert fald dele af 1878-inventaret blev egetræsmålet.

Kilder. Kirkens ældre regnskaber er bortkommet, og oplysningerne om istandsættelser og nyanskaffelser for restaureringen 1877-78 er sparsomme. Vigtige kilder til den ældre historie er sognepræst Christian Johan Bredsdorffs topografiske efterretninger om sognet, vist nedskrevet o. 1832 med senere tilføjelser,¹⁰⁰ samt kirkens synsprotokol påbegyndt 1861. Yderligere materiale, navnlig om restaureringen 1877-78, findes i Lehn godsarkiv.

Fig. 30. Korets indre. Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Interior of the chancel.*

Kirkerummets indretning. Af biskop Jacob Madsens visitatsbog fremgår, at kirken 1594–99 blev gennemgribende istandsat af kirkeejer Erik Hardenberg.¹⁷ For inventarets vedkommende indebar dette erhvervelsen af en altertavle, alterstager, prædikestol og stolestader, til dels som erstatning for ældre middelalderlige eller tidligreformatoriske genstande. 1697 anskaffedes en døbefont af træ samt et dåbsfad af tin, sidstnævnte en foræring fra kirkeejer Valdemar Christoffer Gabel.

Ved et kirkesyn 1720 noteredes, at kirken »paa ny er udstaffet, og i mange Maader forbedret«.¹⁰¹ Forandringerne har nok især haft karakter af en nymaling af inventaret. Da Johan Lehn som kirkeejer 1737 bestodte opførelsen af nye hvælve i kirken, blev »altning inden og uden repareret«;⁷⁸ for inventarets vedkommende formentlig igen en nymaling eller opfriskning. Kirkens indretning på denne tid fremgår i øvrigt til dels af fig. 29.

1823 påbegyndte kirkeejeren Sophie Amalie Lehn en hovedreparation af kirken, i hvilken forbindelse altertavlen fik nyt maleri af Nadverens indstiftelse, og

der opmuredes en ny prædikestolskurv.¹⁰² 1854 gennemførtes en 'hovedrestauration',⁴⁰ der bl.a. indebar udskiftning af alterbordet og alterskranken samt opstilling af en døbefont af støbejern, en prædikestol af træ og nye stolestader.

Under Otto Ditlev Rosenørn-Lehns ejerskab gennemførtes 1877–78 en altomfattende hovedrestauration under ledelse af arkitekt Ove Petersen. I den forbindelse blev stort set hele det eksisterende inventar erstattet af nyt (fig. 33). Samtidig blev den romanske døbefont, der havde tjent som fod under renæssanceprædikestolen, taget i brug efter sit oprindelige formål. Restaurationen efterlod efter samtidens vurdering kirken 'meget forskønnet'²⁷ men blev senere genstand for kritik (jf. også s. 417).¹⁰³ Alterprydelsen udskiftedes i øvrigt igen allerede 1899 (fig. 32).

Ved den seneste hovedrestauration, gennemført 1960–65 under arkitekt Ejnar Mindedal Rasmussen, tilstræbte man at genskabe kirkerummet, som det så ud før 1878. Til rummet udførtes nyt inventar efter tegning af arkitekten.

Fig. 31. Indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Interior seen towards the east.*

Alterbordet (jf. fig. 30), 1964, er et fritstående bord af eg, 160×78,5 cm, 90 cm højt.

†*Alterborde*. 1) Ved udgravningerne i kirken 1961 fandt man rester af et eftermiddelalderligt alterbord, muligvis opført samtidig med hvælvene 1594-95 eller kort efter. Det rektangulære bord var opført på et fundament af rå kamp, hvorover var bevaret et skifte af munkesten lagt i krydsskifte (jf. fig. 15 og 59). Bordet var placeret i tilslutning til østvæggens piller.

2) Antagelig begyndelsen af 1800-tallet, idet anskaffelsen formentlig skal ses i sammenhæng med en kongelig approbation 1807 af ønsket om at borttage altertavlerne i alle baroniets kirker »imod at sætte et Bord med Knæfald«. ¹⁰⁴ Bordet, der omtales 1853 som 'runt', 'muret' og 'uforholdsmæssigt stort', ¹⁰⁵ har muligvis været ovalt, svarende f.eks. til alterbordet i Horne Kirke (Sal-

linge Hrd.) 3) Formentlig 1854, af træ, firkantet og mindre end nr. 2, beklædt med rød fløjl. ¹⁰⁶ 4) (Jf. fig. 32-33), 1878, udført af snedkermester J. Selck efter tegning af Ove Petersen. Af træ, firkantet. ⁷⁶

To †*sidealtre* er omtalt 1589 af biskop Jacob Madsen med tilføjelsen »skal affbrydis for Choret; det lovede Hr. Jacob«. ¹⁷ Alterbordene omtales ikke siden og er formentlig nedbrudt i forbindelse med kirkens renovering i 1590'erne.

†*Alterklæder*. 1) Omtalt 1724 som 'gammelt', af blå taft, prydet med 'hans excellence Gabels navn' (dvs. Valdemar Christoffer Gabel). ¹⁰⁷ 2) 1857, af rød fløjl. ⁴²

†*Alterdug*. Omtalt 1861, af hvid shirting (tæt-vævet bomuld) med kniplinger. ²⁷

†*Knæleskammel*, omtalt 1861, betrukket med rødt klæde. ²⁷

Fig. 32. Indre set mod øst. Foto »KS« 1920. – Interior seen towards the east.

Alterprydelsen (jf. fig. 30), 2008, udgøres af et krucifiks, udført af billedhugger Erik Heide. Den 36 cm høje Kristusfigur er af forgyldt metal og nedfældet i en firkantet sokkel af grå granit.

(†)*Altermaleri* (jf. fig. 32), 1899, Den trøstende Kristus, udført af C. Emil Lund som kopi efter Carl Blochs »Christus Consolator« i Hörup Kirke i Skåne.¹⁰⁸ Olie på lærred, 152×110 cm. Kristus ses stående med fremstrakte arme, klædt i hvidt. En siddende og en knælende mand, klædt i gyldent og rødt, læner sig mod ham, og bag dem ses yderligere seks figurer, deriblandt to kvinder, et barn og en mand med lænkede hænder. Baggrunden er blålig. På bagsiden er indskrift med sort antikva »Carl Bloch Christus Consolator – Copi malet af C. Emil Lund 1899«. Maleriet, der opbevares i tårnets mellemstokværk, var indsat i en rundbuet portalramme, båret af slanke søjler. På postamentet var en malet indskrift i form af et skriftsted.

†*Alterprydelser*. 1) En formentlig senmiddelalderlig altertavle med en fremstilling af Jomfru Maria er omtalt 1589 af biskop Jacob Madsen med den nedsættende karakteristik: »Alteret met en Skarns Mariæ Billed«.¹⁰⁹

2) 1598-99, en altertavle, skænket af Erik Hardenberg og Anne Rønnow.¹¹⁰ Ifølge en senere beskrivelse havde tavlen det udskårne årstal »1598«, og den bar desuden en malet giverindskrift: »Anno 1599 haffuer Erlic og velbyrdig mand Erik Hardenberg til mattrop og fru Anna Rønne denne Taffel giffuet i Sancte Jørns Kircke Gud til Ære og Mennisken til behagelighedt oc Kircken til en Beprydelse«.¹⁰²

†*Altermaleriet* var en fremstilling af Korsfæstelsen.¹⁰² I forbindelse med alterbordets fornyelse i begyndelsen af 1800-tallet (jf. ovf.) er altertavlen formentlig blevet nedtaget og genopsat et andet sted i koret eller skibet, uvist dog hvor. 1823

indsattes et nyt $\dagger$ altermaleri, malet af N. P. Fogh i Svendborg og visende Nadverens indstiftelse.¹⁰² 1853 var tavlen angiveligt så brøstfældig, at den ikke kunne repareres, og det noteredes, at 'de to små malerier', der var på den, skulle udtages og hænges op i nichen bag alterbordet, omgivet af 'en passende forsiring'.¹¹¹ Tavlen var dog endnu i kirken 1861,²⁷ men tilsyneladende i forandret skikkelse: i 1860'erne noterede biskop C. T. Engelstoft således om alteret, at »Opstalt har 1598 (2 løse Malerier nu)«. ¹¹² Tavlen blev endeligt kaseret i forbindelse med restaureringen 1877-78.

3) (Jf. fig. 33), 1878, udført af snedkermester J. Selck efter tegning af Ove Petersen.¹¹³ Bestående

af et retabel kronet af et stort krucifiks med en Kristusfigur af bronzeret tin. Malerarbejdet blev udført af malermester Thorbensen, bronzeringen af zinkstøber Rasmussen. Ved nedtagelsen 1899 blev krucifikset hængt op over indgangen fra våbenhuset til kirken.⁴⁰ Efter restaureringen 1960-65 blev Kristusfiguren monteret på et nyt kors og ophængt i nichen i tårnrummets sydvæg.¹¹⁴

Altersølv. Altersættet (fig. 34), fra o. 1750, er udført af Oluf Olufsen Rye (virksom i Svendborg 1741-57) og skænket af et medlem af slægten Lehn, formentlig Johan Lehn ($\dagger$ 1760). Den 23,5 cm høje *kalk* har cirkulær, profileret fod, cylinderskafth med todelt midtknop samt bæger med

Fig. 33. Indre set mod øst mellem 1878 og 1899. Foto i kirkens arkiv. — *Interior seen towards the east between 1878 and 1899.*

Fig. 34. Altersæt, o. 1750, udført af Oluf Olufsen Rye og skænket af formentlig Johan Lehn (s. 427). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Altar plate, c. 1750, by Oluf Olufsen Rye and presumably donated by Johan Lehn.*

graveret våbenskjold for slægten Lehn. Under bunden er to mesterstempler (*Bøje* nr. 4460). Den tilhørende *disk* måler 15,9 cm i tværmål og har under bunden et stempel svarende til kalkens. Sættet opbevares i et nyere *skrin* af træ.

Fig. 35. Oblatæske, 1863, udført af Anton Michelsen og skænket af Otto Ditlev Rosenørn-Lehn (s. 428). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Wafer box, 1863, by Anton Michelsen and donated by Otto Ditlev Rosenørn-Lehn.*

Oblatæskan (fig. 35), 1863, er udført af Anton Michelsen, København, og skænket af Otto Ditlev Rosenørn-Lehn. Æsken, der er 4,7 cm høj og måler 12,3 cm i tværmål, har graveret udsmykning i form af en ornamentbort med skiftevis små og store kløverbladskors i firpas, indfattet i slyngbånd. På det let hvælvede låg er graveret et stort kors med trepasender i cirkelslag. Om korset er en tornekrans, og i korsskæringen ses et Jesumonogram. Under æskens bund er giversignatur og årstal »O.D.1863.R.L.« samt mesterstempel (*Bøje* nr. 1472), guardejnmærke for Peter R. Hinnerup, Københavnsmærke 1863 og et rundt stempel med årstallet »63«. Tilsvarende stempler ses under låget. Æsken opbevares i samme skrin som altersættet.

Sygesæt (fig. 36), 1863, udført af Anton Michelsen, København, og skænket af Otto Ditlev Rosenørn-Lehn. Bestående af kalk, disk og vinflaske med oblatgemme i låget. Den 13 cm høje *kalk* har cirkulær fod hvorpå graveret giverindskrift »O.D.L.R.1863«, cylinderskaf med midtknop og bæger, hvorpå graveret kors med trepasender. Under bunden samt ved bægerets munding er me-

sterstempel (*Bøje* nr. 1471), guardejnmærke for Peter R. Hinnerup, Københavnsmærke 1863 samt et rundt stempel med årstallet »63«. *Dysken*, der passer under kalkens fod, måler 6,6 cm i tværmål. På fannen er graveret et cirkelkors, og under bunden er stempler som på kalken. Vinflasken, der passer ned i kalkens bæger, er 7 cm høj inklusive låg og har under bunden stempler som kalken. Låget, 1,6 cm højt, 3,4 cm i tværmål, er todelt og tjener som oblatgemme. Sættet opbevares i nyere skrin.

Alterkander. 1) O. 1861,²⁷ fra Bing & Grøndahl, 28 cm høj, af sort porcelæn med forgyldt kors. Klinket ved tuden. Under bunden fabrikationsmærke »B&G«. 2) (Fig. 37), tegnet 1920 af Johan Rohde for Georg Jensen, anskaffet til kirken 2005.¹¹⁵ 22,5 cm høj, med glat, udbuget korpus. Under bunden seks stempler: mesterstempel for Johan Rohde, fabriksmærke for Georg Jensen, lødighedsmærker »Sterling« og »GI 925 S«, »432A« samt »Danmark«.

†*Alterkander.* 1) 1844, anskaffet i henhold til et cirkulære af 12. dec. 1843 der fremhævede, at 'man i baroniets andre kirker stadig bruger flasker'.⁴⁰ 2) Anskaffet 1894.⁴⁰

Ske, 1904,⁴⁰ udført af Carl Johan Bronée. 14,2 cm lang, med udprykket kors på laffet. På skaftets bagside er graveret med skriveskrift »St. Jørgens«;

Fig. 36. Sygesæt, 1863, udført af Anton Michelsen og skænket af Otto Ditlev Rosenørn-Lehn (s. 428). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Chalice and paten for the sick, by Anton Michelsen and donated by Otto Ditlev Rosenørn-Lehn.*

Fig. 37. Alterkande nr. 2, tegnet 1920 af Johan Rohde for Georg Jensen (s. 429). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Altar jug no. 2, designed in 1920 by Johan Rohde for Georg Jensen.*

endvidere stempel for Bronée, guardejnmærke for Simon Groth og Københavnsmærke med utydeligt årstal. Tilsvarende ske i Sørup Kirke (s. 463).

Alterstager (fig. 38), 1594, skænket af Erik Hardenberg og hustru Anne Rønnow.¹¹⁶ De 55,5 cm høje stager (inklusive lysepig) har klokkeformet fod, hvorpå er graveret givernes våbenskjolde (tv. Hardenberg, th. Rønnow) og initialer samt året for donationen »15 EHB AR 94«. Imellem skjoldene et Jesumonogram. Skaftet er konisk med indgraverede profilringe og tre flade skaftringe samt stor, profileret lydeskål. I 1900-tallets første del var stagerne monteret med elektrisk lys, som atter fjernedes 1940.²⁷

**Syvstage*, formentlig begyndelsen af 1900-tallet. Den 52 cm høje stage har trappefod og balusterskaft nedfældet i bladkrans, hvorfra de leddelte arme udgår. 1939 var den indrettet til elektrisk lys.²⁷ I sognegården.

Messehagler. 1) (Fig. 39), af nyere, rødt fløj med guldgalonerede kanter samt fornemt udført rygkrucifiks fra o. 1725 overført fra en thagel.³⁹

Krucifikset er ca. 62 cm højt og udført i reliëfbroderi med anvendelse af sølv- og guldtråd. Kristusfiguren har stråleglorie og stor, blødende sidevunde med kraftigt rødt. Han hænger med næsten strakte arme og let bøjede ben. Over hans hoved er et skriftbånd med fligede ender og bogstaverne »INRI« og ved korsets fod en Golgathahøj med Adams kranium og korslagte knogler, nederst et trefliget blad. Motivet er udført efter et i 1700-tallet ofte anvendt forlæg, jf. f.eks. messehagler i Viby og Kolby kirker (DK Århus 2139 og DK Holbæk 2651). 1839 var messehagelen 'noget beskadiget'.⁴⁰ Ophængt i montre i våbenhuset. 2) 1998, vævet af Ester Bové Reintoft. Af lilla uld og silke med dyblilla for. For- og bagside er smykket med et bredt bånd med kilemønster i gyldne og violette nuancer. 3) 2006, vævet af Elisabeth Hofman. Af grøn silke med tilsvarende for. På forsiden tre gyldne, broderede fisk, på bagsiden et kors. 4) 2006, vævet af Ingelise og Flemming Bau. Af lys uld med gyldent for. På forsiden et smalt, hvidt bånd samt orange broderi, på bagsi-

Fig. 38. Alterstager, 1594, skænket af Erik Hardenberg og hustru Anne Rønnow (s. 429). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Altar candlesticks, 1594, donated by Erik Hardenberg and his wife Anne Rønnow.*

Fig. 39. Messehagel nr. 1 med rygkrucifiks fra o. 1725 (s. 429). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Chasuble no. 1 with back crucifix from c. 1725.*

den et bredere, gyldent bånd omgivet af stråler i rosa, lyse og gyldne nuancer. Endvidere indvævede guldtråde. 5) 2007, vævet i Spidegården, af rød, mønstervævet silke med rødt for. † *Messehagel*, 1965, skænket af gårdejer Hans Knudsen og hustru. Hvid med påsyede guldbånd. Hagelen blev stjålet 1994.¹¹⁷

Alterskranke, 1964, cirkulær med retkantede, profilerede balustre. Muret *knæfald* af røde tegl, hvorpå hynder med brunt skind. † *Alterskranker*. 1) Kun omtalt 1853, da den 'lige' skranke ønskedes udskiftet med nr. 2.⁹¹ 2) Formentlig 1854, oval,⁴⁰ med knæfald betrukket med sort skind.¹¹⁸ 3) (Jf. fig. 32–33), 1878, udført af snedkermester J. Selck. Halvrund med drejede balustre og to døre samt muret knæfald. Balustrene var bronzerede, knæfaldet betrukket med sort skind.²⁷

Døbefont (fig. 40–41), senromansk, af gotlandsk kalksten, ca. 95 cm høj, tilhørende den rundbuede bægerbladstype (Mackeprang, *Døbefonte* 388 note 2 og 413).¹¹⁹ Den har sekundær riffelhugning,

og bassinet er gjort mindre ved en støbt indsats. Kummen, der måler 108 cm i tværmål, er 16-kan-tet og har langs mundingsranden et sjældent fore-kommende diamantbånd, der kendes tilsvarende på fontene i Snesev og Urlev kirker (*DK Sorø* 545 og *DK Vejle* 1171). Siderne er smykket med rundbuede, tungeformede felter, der ligner bæ-gerbladene på en blomst. Foden er konisk, og en vulst markerer overgangen til kummen.

Fonten stod oprindelig i †Skt. Albani Kirke i Odense (*DK Odense* 1741), hvorfra den efter reformationen blev overført til den nyoprettede sognekirke, †Gråbrødre Klosterkirke (*DK Oden-se* 1808). Herfra blev den i 1590 solgt til Anne Rønnow, gift med Erik Hardenberg. I forbindel-se med ægteparrets gennemgribende renovering af Skt. Jørgens Kirke i 1594 blev fonten placeret som fodstykke under prædikestolen, hvor bi-

Fig. 40. Døbefont, senromansk (s. 430). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – Font, Late Romanesque.

skop Jacob Madsen så den ved sit besøg i kirken 1599 (»den gamle oc store Funt, der stod i S. Albans Kirke i Otthensze, er Fodstykke paa den (d.e. prædikestolen)«. ¹⁷ Da prædikestolen under renoveringen 1853-54 blev nedtaget, hensattes fonten i tårnet, hvorefter den en tid var opstillet i præstegårdshaven. ¹²⁰ Ved restaureringen 1877-78 blev den ført tilbage til kirken og opstillet i koret. 1964 opsat på sin nuværende placering i nordsiden af skibets østfag.

†*Døbefonte*. 1) Antagelig middelalderlig, omtalt 1589 af Jacob Madsen, der noterede, at den stod i koret. ¹⁷ Vel i forbindelse med renoveringer i 1590'erne flyttet til skibets sydside, hvor rester af en muret sokkel er konstateret (jf. fig. 15). 2) 1697, af træ. ¹⁰² 1832 var fonten ifølge Bredsdorff 'yderst slet, sammenslået af brædder'. ¹²¹ Vel denne, der 1852 blev karakteriseret med følgende ord: »(...) ligner et stort Timeglas, ovenpaa hvilket er anbragt et lille Tinfad«, med en tilføjelse om, at den burde udskiftes. ⁴⁰ I korets nordside (jf. fig. 29). 3) Formentlig anskaffet o. 1854 som erstatning for nr. 2, omtalt 1861, af støbejern. ²⁷ I koret.

Dåbsfæde. 1) O. 1850, af messing, 57 cm i tværmål. ★2) 1964, efter tegning af Ejnar Mindedal Rasmussen, udført af firmaet Just Andersen. ¹²² Af tin, 60 cm i tværmål, fanen er beskadiget. I bunden et kors, under bunden et stempel: »Just A«. Opbevares i sognegården. †*Dåbsfad*, 1697, skænket af Valdemar Christoffer Gabel, af tin. På fadet

var giverens initialer og årstallet for donationen: »16 WCvG 97«. ¹⁰² Fadet var endnu i behold 1852, da omtalt som 'lille' (jf. †døbefont nr. 2).

Dåbskander. 1) (Fig. 42), 1862, ⁴² af tin, 32 cm høj, slank med let udbuget korpus, højt optrukket hank og hvælvet låg med lågknop i form af et kors. Kanden er uden stempler, men svarer til den københavnske støber C. M. Svanbergs kander, der findes i talrige kirker (se f.eks. *DK Århus* 2482, 2555, 3089 m.fl.). ¹²³ ★2) O. 1930, udført af kunstsmed Knud Eibye. Af messing, 35 cm høj, med cirkulær fod og kugleformet korpus, der på to sider er prydet med et hammerkors. Under bunden stemplet: »K. Eibye«. Opbevares i sognegården. ★3) 1964, efter tegning af Ejnar Mindedal Rasmussen. ¹²² Af tin, 25 cm høj, cylinderformet med hængslet låg og lågknop med korsmotiv. Under bunden og under låget to stempler for Frithjof Bratland: »F Bratland« og »Tin«. Opbevares i sognegården. 4) 1996, udført af guldsmed Bent Exner, af lueforgylt sølv. Den 28 cm høje kande har keglestubformet korpus og hviler på tre diminutive ben. Under bunden mesterstempel og lødighedsmærke »925 S: Exner«, årstal »1996« samt »Lueforgylt«.

Prædikestol, 1964, af eg. Den sekskantede kurv hviler på seks tilsvarende ben. På kurven er monteret en bogstol, udført i eg og messing. Opgangen er ad et enkelt trin fra koret. Opstillet i sydsiden af skibets østfag.

†*Prædikestole*. 1) Omtalt 1589 af biskop Jacob Madsen, der beskrev den som 'opmuret'. ¹⁷ 2) 1594, skænket af Erik Hardenberg og Anne Rønnow i forbindelse med deres renovering af kirken. ¹⁷ Muret; den nuværende døbefont var indsat som fodstykke under den (jf. s. 431), og den var »muret offuen met Sten blaa« (d.e. formentlig kalksten). ¹²⁴ 3) 1823 var prædikestolen forfalden. Der opmuredes en ny, rundet kurv på det gamle fodstykke, og kurven hvidkalkedes. ¹²⁵ I forbindelse med udgravningerne i kirken 1961 konstateredes rester af prædikestolens murede sokkel op ad den tilmurede åbning til sydkapellet (fig. 15 og 58). ¹²⁶ Soklen var af tilnærmelsesvis trekvartcirkulær form og udført af tegl med et retkantet led over et afrundet. 4) 1852 ønskede man at male eller helt udskifte prædikestolen med en ny af træ, ⁴⁰

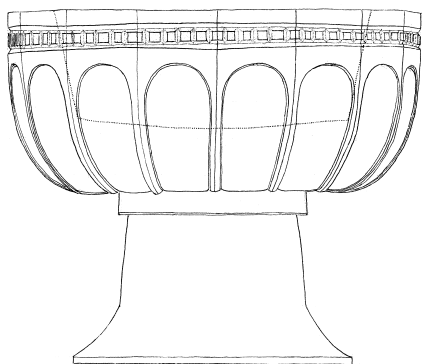

Fig. 41. Døbefont, senromansk (s. 430). 1:20. Målt og tegnet af Ejnar Mindedal Rasmussen o. 1961. – *Font, Late Romanesque*.

Fig. 42. Dåbskande nr. 1, 1862 (s. 432). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Baptismal jug no. 1, 1862.*

hvilket synes at være sket umiddelbart efter. Den nye stol blev 1861 beskrevet som ottekantet, med 'fyldinger og søjler' og foroven beklædt med rødt klæde.¹²⁷ I sydsiden af korets østfag, 5) (Jf. fig. 32-33), 1878, udført af snedkermester F. Selck.²⁷ Af træ, femsidede med rundbuede, søjlebårne arkader og glat frise; opgang fra koret. Bemalingen udførtes af malermester Thorbensen. 1899 blev foden paneleret og malet.⁴⁰ I sydsiden af korets østfag.

Stolestader, 1964, af eg med glatte, ret afskårne gavle og tilsvarende, skråtstillede rygstykker. Under sæderne er en tremmehylde. Hynderne er betrukket med blå uld. Sydrækken omfatter 14 stole, nordrækken 13. †*Stolestader*. 1) 1594 med senere tilføjelser. På gavlene sås årstallet »94« over et tomt felt.¹²⁸ 1825 var stolene i god stand, om end det er noteret, at de gamle burde males som de nye; 1839 fik adskillige stole nye sæder, og det nævnes, at den ene side af stolene manglede »Ræk«, det vil antagelig sige ryglæn.¹²⁹ Samme år blev en stol, der stod lige inden for kirkedøren og skæmmede kirken, fjernet.¹³⁰ 1832 nævnes, at en af stolene tjente som stol for præstegårdens kvinder.¹⁰² 1853 ønskede man alle de

gamle, 'til dels uensartede' stolestader udskiftet.⁹¹ 2) 1854.⁴⁰ To rækker af hver 18 stolestader, udført med bagklædning, uden døre.²⁷ 1862 monteredes *hatteknager* på mandsstolene.¹¹³ 3) (Jf. fig. 32-33), 1878. I alt 38 stolestader med cirkulært afsluttede endegavle, salmebogshylde og fyldingsryg, sidstnævnte muligvis genanvendt fra †stolestader nr. 2. Egetræsmaledet.¹¹³ 1894 blev †harmonium nr. 1 (s.d.) anbragt i den forreste stol i nordrækken.

Præstestolen er en armstol af eg med flettet sæde (Fritz Hansen 0464). Ved alterets nordside. †*Skrifte- og præstestole*. 1) Omtalt o. 1750, ved alterets nordside (jf. fig. 29).²⁷ 2) (Jf. fig. 32-33), 1878, egetræsmalet, placeret bag alteret.¹¹³

†*Degnestole*. 1) Omtalt o. 1750, i korets sydøsthjørne (jf. fig. 29).²⁷ 2) Anskaffet 1851, opstillet ved alterets sydside.⁴² 3) 1878, egetræsmalet.²⁷

Fire †*brudestole* anskaffedes 1923.²⁷

†*Herskabsstol*, 1594, for Erik Hardenberg og Anne Rønnow med ægteparrets våbenskjolde ved indgangen, på højre side Hardenberg, på venstre Rønnow. Formentlig identisk med »Den lukte Stoel«, der på fig. 29 ses forrest i mandsrækens stolestader, øst for prædikestolen. O. 1832 noterede Bredsdorff, at den stod som den forreste stol i kvinderækken.¹³¹

Løse stole. I alt 16 stole af eg med flettede sæder (Fritz Hansen 1270). De 11 står i koret, de fem i tårnrummet.

†*Bænke*. 1-2) Omtalt 1861, to korbænke og en bänk i våbenhuset.²⁷ 3-4) 1877-78, to nye bænke i våbenhuset, egetræsmaledet.²⁷

To trefløjede *skabe* af eg, opført ved restaureringen 1964, flankerer indgangsdøren i vestgavlen.

Pengeblok, antagelig identisk med den blok, der er omtalt 1861,²⁷ men stærkt fornyet. Af eg, belået med sortmalede jernbånd på hjørnerne og foroven, hvoraf et tjener som lukke over øsken. Øverst pengerrille. I tårnrummet, nord for indgangsdøren.

En †*pengeblok* er indirekte omtalt i Skt. Jørgensgårdens fundats 1735, hvor det fastslås, at de penge, der blev indsamlet i kirken, skulle lægges i kirkens blok, hvortil Hvidkildes ejere havde nøglen. Tre gange årligt skulle blokken åbnes og pengene fordeles blandt hospitalets beboere.¹³²

Fig. 43. »St. Jørgen«. Kirkeskib nr. 1, o. 1920, bygget af skibstømrer Hans Nielsen Hansen og skænket af gårdejer Niels Brydegaard (s. 436). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – "St. Jørgen". Church ship no. 1, c. 1920, built by ship's carpenter Hans Nielsen Hansen and donated by the farmowner Niels Brydegaard.

Pengebøsser. 1–2) Nyere, af messing. Cirkulære med pengerille foroven og overfaldslukke forinden. Forsiden er prydet med et reliefkors. †*Pengebøsser.* 1–2) 1857, til fattigkassen.⁴²

Dørfloje. Alle dørfloje stammer fra 1964. De er af eg med dørgræb af messing. *Udvendige.* 1) Fladbuget dobbeltfløj, beslået med jernknapper. Hver fløj har på indersiden fire fyldinger. I tårnets vestvæg. 2) Fladbuget enkeltfløj, beslået med jernbånd og -knapper. I tårnets sydvæg. *Indvendig.* Fladbuget dobbeltfløj, hver fløj har fire fyldinger. I tårnets østvæg. †*Dørfloje.* 1851 blev dørflojene i tårnrummet udskiftet.⁴⁰ Ved restaureringen 1877–78 blev samtlige døre fornyet; de nye floje egetræsmaledes og forsynedes med messinggreb. Fløjene i tårnets vestgavl fornyedes atter 1931.²⁷

†*Gitter,* omtalt 1589 af biskop Jacob Madsen, placeret for indgangen til søndre korsarm (»1 Capel ved Synderside, afftrallet«).¹³³

Orgel (jf. fig. 44), 1964, oprindelig med 12 stemmer, to manualer og pedal, bygget af Marcussen & Søn, Aabenraa og anskaffet for skænkede midler. 1990 udvidet med tre stemmer af

samme firma. Disposition: Hovedværk: Principal 8' (1990), Rørflojter 8', Principal 4', Gemshorn 2', Mixtur II, Trompet 8' (1990). Brystværk: Gedakt 8', Gedaktfløjte 4', Principal 2', Quint 1 $\frac{1}{3}$ ', Krumhorn 8'; svelle (trinbetjente låger). Pedal: Subbas 16', Principal 8', Quintatön 4', Fagot 16' (1990). Kopler: BV-HV, HV-P, BV-P. Orglet står i blank eg. I skibets vestende, opstillet nord og syd for indgangsdøren.¹³⁴

†*Harmonier.* 1) Anskaffet o. 1894 ved frivillige bidrag, anbragt i den øverste kirkestol på nordsiden.⁴² 2) Anskaffet o. 1926, udstyret med elektrisk blæser.¹³⁵

Salmenummertavler. 1) (Jf. fig. 32), 1902,⁴⁰ kronet af trekantgavl med udsparet trepasornament, til skydenumre. Hvidmalet med tilsvarende nummerbrikker med sorte cifre. Tavlen, der var opsat i skibet, opbevares i tårnets mellemstokværk. 2–7) (Jf. fig. 31), 1964, seks rektangulære tavler med numre af messing til ophæng. Hvidmalede. I skibet. †*Salmenummertavler.* 1–4) (Jf. fig. 33), omtalt 1861,²⁷ rektangulære. 5–8) Svarende til salmenummertavle nr. 1.

Fig. 44. Indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Interior seen towards the west.*

Præsterækketavle, 2009, af plexiglas med påmalede navne i sort antikva. I niche på tårnrummets sydvæg. ★*Præsterækketavle*, nyere, i profileret ramme af egetræ med Georgskors i hjørnerne.

Præsternes navne siden reformationen er anført med forgyldte versaler på sort bund. Tavlen, der hang i nichen i tårnrummets sydvæg, opbevares på loftet i graverbygningen.

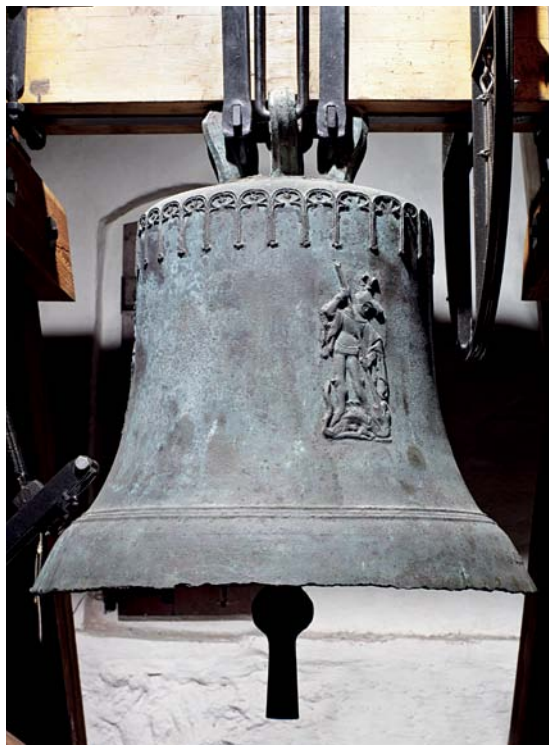

Fig. 45. Klokke nr. 1, 1424, støbt af Mester Cort (s. 437). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – Bell no. 1, 1424, founded by Mester Cort.

†*Fundatstavle*, o. 1619, med indskrift om donationer til Skt. Jørgensgårdens beboere: »Giffver noget til de arme/ Saa vil Gud sig offver Eder forbarme.// Dend 10¹³⁶ Januar [1619]¹³⁷ haffver Erlig och Welbyrde frue, frue Ellen Sl: Ludvig Muncs til Lundegaard til de: 4de part af St: Jørgensgaards huusarme som tilhører Erlig och Welb: Eyler Qvitzov til Lyckesholm gifvit tho hundrede Rx Dler til ævig tid, och skal nu giffvis aarligen til Leye tolf Rx Dlr: af dem som haffver samme tho Hundrede Rx Dlr: til hver Jule afften. Dend 2 Julii Anno 16[1]6 haffver Erlig och Welb: Mand Holger Rosenkrantz til Rosenholm och hans kiere hustru fru Sophie Brahe giffvet til dend fierde par[t] af St: Jørgensgaards huusarme som tilhører Erlig och Welb: Eyle[r] Qvitzov til Lyckisholm et Hundred[e] Enchende Rx: Dlr: til ævig tid och skal [u]dgiffvis af dem sex Rx Enchende Dlr: arligen til hver Jule afften«. ¹³⁸ Tavlen, der var ophængt i kirken, ¹³⁹ synes at være forsvundet senest i midten af 1700-tallet.

Lysekroner. 1) (Jf. fig. 32), 1920, udført af kunstmester Knud Eibye, Odense og skænket af købmand Iver Foldager, Lunde.¹⁴⁰ Udført af hamret messing som ottesidede, bladværkssmykkede lysekranse, ophængt i kæder, hver med otte nedhængende elektriske pærer. Kransen var ophængt i skibet, nu i tårnets mellemstokværk. 2-6) (Jf. fig. 30-31 og 44), 1964, to kroner med 12 spinkle, retvinklede arme, ophængt i koret og tårnrummet, samt tre kroner med 16 spinkle, svungne arme, ophængt i skibet.

†*Lysekroner*. 1-2) (Jf. fig. 33), 1874, skænket af fabrikant Carl Blædel og Anna Elisabeth Hornemann til minde om deres vielse i kirken 1858.¹⁴¹ Udført som 12-armede lyskranse med kort balusterskaft, forgyldte. 1899 blev begge kroner bronzeret.⁴⁰ 3-4) Svarende til lysekrone nr. 1.

To *kandelabre*, 2000, af messing med otte s-svungne arme, anvendes ved begravelser.

Kirkeskibe. 1) (Fig. 43), o. 1920, »St. Jørgen«, bygget af skibstømrer Hans Nielsen Hansen, skænket til kirken o. 1930 af gårdejer Niels Brydegaard.¹⁴² Tremastet fuldrigger. Sortmalet med bronzefarvet underside og hvide detaljer, i agterstavnens indskrift med forgyldte versaler »St. Jørgen Svendborg«. Ophængt mellem skibets 1. og 2. fag. 2) 1991, »Peder Most«, fremstillet af skibstømrer Hans Rasmussen og skænket af skibsfører Mogens Huusfeldt Sørensen.¹⁴³ Tremastet skonnert; på vimpler i mastetoppene læses »AES« og »Peder Most«. Rød- og sortmalet med hvide detaljer, i agterstavnens indskrift med hvide versaler »Peder Most«. Ophængt mellem skibets 2. og 3. fag.

Kors (jf. fig. 40), 1996, udført af guldsmed Bent Exner og bekostet ved en testamentarisk gave fra søskendeparret Jenny og Jørgen Bertelsen.¹⁴⁴ Af lueforgyldt sølv med rosenkvars og emalje, 52×52 cm. Udformet som et såkaldt Jerusalem-kors, her dog med et kvadratisk centrum, hvorfra fire mindre, ligearmede kors udgår. I midten et kors, smykket med ni kvadratiske felter, hvori forskellige motiver fra Det Nye Testamente, udført i blågrøn emalje med hvide, gyldne og røde detaljer (motiverne omfatter Judaskysset, Fødslen, Korsfæstelsen, Opstandelsen, Vandringen på søen, Helligåndsdue, Nadveren, Dåben og Frelselsen). Ophængt på nordvæggen i skibets østfag bag døbefonten.

Klokker. 1) (Fig. 45), 1424, støbt af Mester Cort.¹⁴⁵ 91 cm i tværmål. Formentlig omtalt af biskop Jacob Madsen 1589 som en af to 'passelige' klokker.¹⁷ Om halsen er en frise af gotiske buer, og på slagkanten en indskrift med minuskler, der optager ca. en tredjedel af omkredsen: »anno d(omi) ni m cccc xxiiii mester cort goet my« (I Herrens år 1424 støbte Mester Cort mig).¹⁴⁶ Som skilletegn er benyttet romber samt et kors. På legemet er tre store relieffer. Det ene viser kirkens værnehelgen, Skt. Jørgen, klædt i harnisk og stående oven på dragen, mens han støder sin lanse i dens gab (fig. 46). De to andre viser Maria, iklædt en folderig dragt og stående på en konsol med barnet på armen samt en lilje i hånden (fig. 47); relieffet er gengivet i to forskellige størrelser. Ophængt i moderne slyngebom.

2) 1987, skænket af A. P. Møller og Hustru Chastine Mc-Kinney Møllers Fond til almene Formaal. 110 cm i tværmål. Om halsen et skriftbånd med versalindskrift: »Jeg skænkedes Sct Jørgens Kirke i Svendborg til minde om skibsreder A. P. Møller, år 1987. Jeg støbtes af Pierre Paccard i Frankrig«, derunder et bånd med vinløv og druer; et tilsvarende bånd ses ved overgangen mellem legemet og slagkanten. Midt på legemet endvidere »Kald og kim i Jesu navn« (versaler). Ophængt i moderne slyngebom.

Klokkestolen blev fornyet i forbindelse med restaureringen 1877-78.¹¹³ Den er atter fornyet 1980 og 1987. Automatisk ringeanlæg 1996.¹⁴⁷

En 'lille' *†klokke* er omtalt af Jacob Madsen 1589.¹⁴⁸ Den kan muligvis have været en *†messeklokke*, ophængt i *†tagrytteren* (jf. s. 420).

Fig. 46-47. Detaljer af klokke nr. 1 (s. 437). Foto Arnold Mikkelsen 2011. 46. Skt. Jørgen støder sin lanse i dragens gab. 47. Maria med barnet. – *Detail of bell no. 1. 46. Skt. Jørgen (St. George) thrusting his lance into the jaws of the dragon. 47. Virgin and Child.*

GRAVMINDER

†*Epitafier*. 1) 1603, over sognepræst Anders Mortensen (jf. gravsten nr. 1). Epitafiet bestod af en formentlig træskåren ramme omkring et storfelt med maleri, der viste Kristus på korset; ved korsets fod knælede afdøde og hans hustru. Epitafiets indskrift lød: »Anno 1603 lod Hr. Anders Mortensen, Sognepræst til Søerup og S: Jørgens Kirker opsætte dette Epitaphium«. ³⁷ Epitafiet, der hang i nordsiden, blev borttaget, da kirken 1823 fik nye vinduer (s. 416).

2) 1613, over sognepræst Rasmus Hansen (jf. gravsten nr. 2). Epitafiet, der antagelig var opbygget som nr. 1, havde maleri af Kristi Opstandelse samt indskrift: »Anno 1613 lod Hr. Rasmus Hanssøn, Pastor til Søerup og S: Jørgens Kirker opsætte dette Epitaphium, Gud til Ære oc Kirken en Prydelse«. ³⁷ Epitafiet hang i nordsiden, men blev taget ned samtidig med nr. 1.

Gravsten. 1) (Fig. 48), 1603, over Anders Martensøn (Mortensen), sognepræst, ★ i Vindinge, †<3. febr. 1606>, og hustru Appelone (Abelone) Matz Daater (Madsdatter), ★ i Heden, †14. sept. 1602, »hves siele er vdi Gvdtz haand« (jf. †epitafium nr. 1).

Lys grå kalksten, 204×83 cm. Indskrift med fordybede versaler. I hjørnerne er medaljoner med evangelisternes symbolvæsener, der holder skriftbånd, foroven: »S Marcvs« (Markus) tv. og Mattæus (skriftbåndet helt udvisket), forneden: »S Lvcas« (Lukas) tv. og »Iohan(...)« (Johannes). Mellem de øvre medaljoner ses et kerubhoved, mellem de nedre en kalk og årstallet »1603«. Det højrektangulære skriftfelt (med personalia) kantes langs siderne af beslagværk, hængende fra en maske og afsluttet af en storfliget roset. Under skriftfeltet er en tværoval beslagværkskartouche med et skriftsted på latin (Joh. 3,16), og derunder to skjolde, tv. med bomærke, th. med Jesumonogram samt bogstaverne »AP«, vel de første bogstaver i hustruens fornavn. Stenen lå østligt i midtgangen lige for prædikestolen og præstegårdens kvinde-stol. ³⁷ 1877–78 blev den opsat mod tårnummets syd-mur; ²⁷ 1964 mod østvæggen, nord for døren.

2) (Fig. 49), 1600-tallets begyndelse, over Eras-mvs Iohannis (Rasmus Hansen), sognepræst, ★26.

april 1520[!] (fejl for 1570) i Bogense, †□, og hustru Anna Christofers Datter (Christoffersdatter), ★6. april 1592 i Røskebøl, †□, »hvilke her vnder erre begravnen oc hviler af deris arbeid«.

Fig. 48. Gravsten nr. 1, 1603, over sognepræst Anders Mortensen (†1606), og Abelone Madsdatter (†1602) (s. 438). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Tombstone no. 1, 1603, of incumbent Anders Mortensen (†1606), and Abelone Madsdatter (†1602).*

Parret fik sammen en søn og to døtre. Indskriften afsluttes med et skriftsted (Rom. 14,8) (jf. †epitafium nr. 2).

Rød kalksten, 196×100 cm; stenen har en stor revne tværs over. Indskrift med fordybede versaler på latin og dansk; som randskrift et skriftsted på latin (Joh. 11,25), afbrudt af hjørnemedaljoner med kerubhoveder. Skriftfeltet kantes af rulleværk og krones af et bueslag med en fremstilling af den opstandne Kristus med sejrspanen i skybræmme, stående på kisten og omgivet af to soldater, den ene sovende, den anden gribende om sit sværd. På bueslaget er spor af en næsten udvisket indskrift på latin, formentlig et skriftsted eller ordsprog, afsluttende med ordene: »gloria semper« (ære altid). Under skriftfeltet er en rulleværkskartouche med to medaljoner, den venstre med en kalk samt bogstavet »E« (formentlig det første af præstens initialer), den højre med en bog samt hustruens initialer »ACD«. Stenen lå i midtskibet, længere mod vest end nr. 2.³⁷ 1877–78 blev den opsat mod tårnrummets sydmur,²⁷ 1964 mod østvæggen, syd for døren.

†Gravsten. Ifølge *Trap* blev mange malerier og gravsten tilintetgjort i slutningen af 1800-tallet.¹⁴⁹ Om disse vides dog intet nærmere.

Middelalderlige grave. I forbindelse med udgravningerne i kirken 1961 undersøgte ti urørte eller delvis urørte grave i kirkens vestfag samt kranie dele fra yderligere fem eller seks personer. Det konstateredes, at nogle af begravelserne var kisteløse og formodentlig stammede fra den oprindelige kirkegård, dvs. de var ældre end skibets vestforlængelse. Andre var kistegrave (der blev fundet kistesøm) og lå til dels ind over fundamenterne; der var således tale om jordfæstegrave etableret efter opførelsen af vestforlængelsen (s. 411). Dele af skeletmaterialet viste tydelige tegn på spedalskhed, og lignende forandringer blev konstateret på løsfundne skeletdele fra koret og skibets øvrige fag.¹⁵⁰

†Jordfæstegrave. På en plan over kirkens østlige del, tegnet af sognepræst Peder Duus (fig. 29), er indtegnet i alt ti jordfæstebegravelse fra 1700-tallet.¹⁵¹ Af planen samt af Peder Duus' indførsler på de følgende sider i kirkebogen fremgår, at gravene til dels rakte ind under alterskranken og stolestaderne.

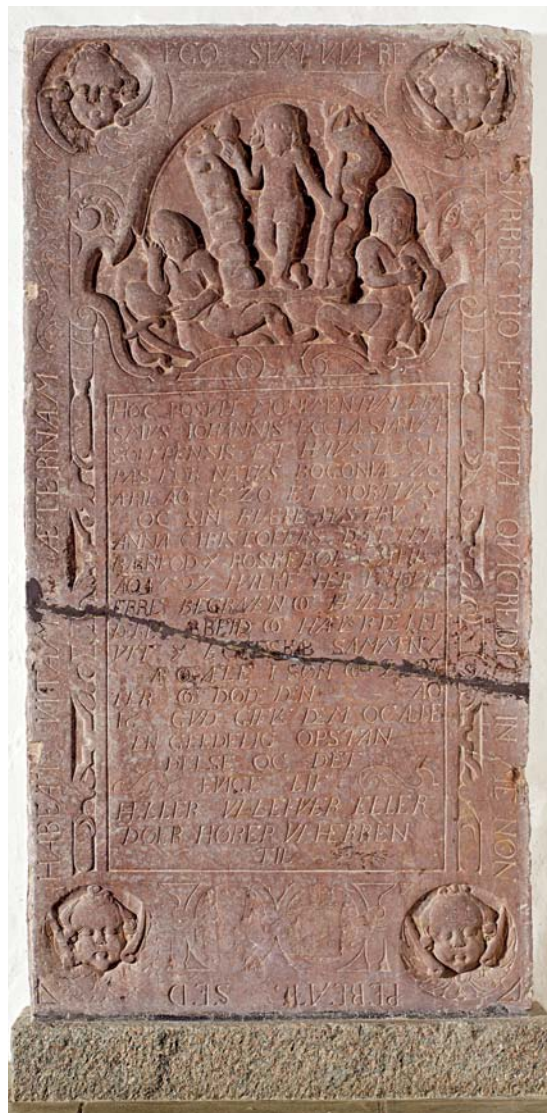

Fig. 49. Gravsten nr. 2, 1600-tallets begyndelse, over sognepræst Rasmus Hansen og Anna Christoffersdatter (s. 438). Foto Arnold Mikkelsen 2011. – *Tombstone no. 2, beginning of 1600s, of incumbent Rasmus Hansen and Anna Christoffersdatter.*

†Kiste. I forbindelse med udgravningerne 1961 fandt man en meget stor kiste, del lå delvis ind under alterbordets kampestensfundament.¹⁵²

†Kistebeleslag. O. 1666, af jern, med Jesumonogram (»IHS«), bogstaverne »AD« (Anno Domini) samt et årstal, vistnok »1666«. Beleslaget blev påtruffet ved en udgravning i skibets vestforlængelse 1962.¹⁵³

Kirkegårdsmonumenter. 1) (Fig. 50), o. 1853, over Christian Ioh(annes) Bredsdorff, sognepræst, *6. dec. 1765, †15. dec. 1853, og hustru Ulrikke Antonette Bredsdorff, f. Schlegel, *8. nov. 1766, †20. maj 1850. Indskriften afsluttes af et skriftsted (1 Kor. 13,8). Grotte af grå sandsten, kronet af kors af hvidt marmor, 148×63 cm. Grottens forside er prydet med efeu i relief omkring et skriftfelt hvorpå indskrift med fordybede versaler. Opstillet ved korgavlen.

2) (Fig. 51), o. 1850-75. Rentier Hans H. S. Drosts familiegravsted. Grotte af grå sandsten med tavle og kors af hvidt marmor samt medaljon af biskuit, 153×63 cm. Grottens forside er prydet med egeløv i relief. På forsiden er indfældet en fladbuet tavle med indskrift med fordybede versaler, udfyldt med sort, og derover en

Fig. 50. Kirkegårdsmonument nr. 1, o. 1853, over sognepræst Christian Johannes Bredsdorff (†1853), og Ulrikke Antonette Bredsdorff (†1850) (s. 440). Foto Rikke Ilsted Kristiansen 2011. – *Churchyard monument no. 1, c. 1853, of incumbent Christian Johannes Bredsdorff (†1853), and Ulrikke Antonette Bredsdorff (†1850).*

Fig. 51. Kirkegårdsmonument nr. 2, o. 1850-75, på rentier Hans H. S. Drosts familiegravsted (s. 440). Foto Rikke Ilsted Kristiansen 2011. – *Churchyard monument no. 2, c. 1850-75, at the Hans H. S. Drost family burial place.*

reliefmedaljon efter Thorvaldsen (Barndom eller Forår, 1836). Grotten krones af et nedfældet kors. Opstillet syd for kirken.

3) (Jf. fig. 52), o. 1888, over Peter Albebt[!] (Albert) Saxdorff, *22. jan. 1873, †8. aug. 1888. Indskriften afsluttes af et skriftsted (Joh. 11,25). Cippus af hvidt marmor med medaljon af biskuit, 119×51 cm. Monumentet, der hviler på et højt, profileret postament, har svejftet afslutning foroven og indrammes langs siderne af nedadvendte fakler. Forsiden er foroven prydet med to egegrene i relief, bundet med en sløjfe, der indrammer en reliefmedaljon med brystbillede af den tornekronede Kristus. Derunder er indskriften med

fordybede versaler. Øverst er spor efter afbrækket topprydelse, formentlig et kors. Opstillet på fælles gravsted med nr. 4, syd for kirken.

4) (Jf. fig. 52), o. 1896, over P. N. Saxdorff, fotograf, *15. juli 1832, †14. jan. 1896. Indskriften afsluttes af et skriftsted (Matt. 11,28). Cippus af hvidt marmor med medaljon af biskuit, 119×51 cm. Svarende til nr. 3 (dog er medaljonens motiv afslået) og opstillet på fælles gravsted med denne.

5) (Fig. 53), o. 1927, over Hans Pedersen Ploug, pensioneret Dannebrogsmænd, *25. jan. 1840, †16. juni 1927 i Pasop, Svendborg. »Invalid. Saa- ret under stormen paa Dybbøl 18. april 1864«. Stele af rød sandsten, 125×48,5 cm, lige afsluttet med reliefudsmykning foroven og indskrift med fordybede versaler. Opstillet syd for kirken.

Syd for kirken findes Mærsk Møllers *familiegravsted*. Gravstedet indhegnes af et sortmalet støbejernsgitter, på hvis låge er indskrift med hvidmalede versaler: »P. Mærsk Møllers familiegravsted«. Blandt gravstedets i alt otte monumenter er:

Fig. 52. Kirkegårdsmonument nr. 3, o. 1888, over Peter Albert Saxdorff (†1888), og nr. 4, o. 1896, over fotograf P. N. Saxdorff (†1896) (s. 441). Foto Rikke Ilsted Kristiansen 2011. – *Churchyard monument no. 3, c. 1888, of Peter Albert Saxdorff (†1888), and no. 4, c. 1896, to the photographer P. N. Saxdorff (†1896).*

Fig. 53. Kirkegårdsmonument nr. 5, o. 1927, over Hans Pedersen Ploug (†1927) (s. 441). Foto Rikke Ilsted Kristiansen 2011. – *Churchyard monument no. 5, c. 1927, of Hans Pedersen Ploug (†1927).*

1) (Jf. fig. 54), o. 1922, over Anna Mærsk Møller, f. Hans Jeppesensdatter, *2. nov. 1842, †14. okt. 1922. Cippus af rød sandsten, 113×86 cm. Monumentet har på forsiden relief af en kalk på et cirkelkors, hvorom er anført et skriftsted med fordybede versaler, udfyldt med guld (1 Joh. 1,7). Derunder personalia, ligeledes med fordybede versaler, udfyldt med sort. Monumentet krones af en trekantgavl med akroterier.

2) (Jf. fig. 54), o. 1927, over Peter Mærsk Møller, kaptajn, skibsreder, ridder af Dannebrog, *22. sep. 1836 på Rømø, †9. nov. 1927. Cippus af rød sandsten, 115×87 cm. Svarende til nr. 1, dog med relief af et lam på et cirkelkors hvorom et skriftsted (3 Mos. 19,2).

Fig. 54. Kirkegårdsmonumenter på Mærsk Møllers familiegravsted. Nr. 1, o. 1922, over Anna Mærsk Møller (†1922), og nr. 2, o. 1927, over kaptajn og skibsejer Peter Mærsk Møller (†1927) (s. 441). Foto Rikke Ilsted Kristiansen 2011. – Churchyard monuments at the Mærsk Møller family burial place. No. 1, c. 1922, of Anna Mærsk Møller (†1922), and no. 2, c. 1927, to the captain and shipowner Peter Mærsk Møller (†1927).

KILDER OG HENVISNINGER

Jf. fortegnelse over arkivalier vedr. kirkerne i Svendborg Amt i almindelighed s. 59-60 og forkortelser vedr. Svendborg Amt s. 61-64.

ARKIVALIER

RIGSARKIVET (RA). *Rentekammeret*: 2244.191.1725. Dokumenter ang. salg af Hvidkilde og det halve af Lindskov til Johan Lehn. *Danske Kancelli*: H 18-223. Brevsager (27. juni 1818).

LANDSARKIVET FOR FYN (LAFyn). *Sunds Herreds provstiarkiv*: Forskelligt 1851-75 (*Provstiark.* Forskelligt). *Skt. Jørgens menighedsråd*: Kirkeprotokol 1862-1981 (*Menighedsrådsark.* Kirkeprot.). *Skt. Jørgens præstearkiv*: Kirkebog 1736-1794 (*Præsteark.* Kirkebog). – Kaldsbog 1808-73 (*Præsteark.* Kaldsbog). – Embedsbog 1811-37 (*Præsteark.* Embedsbog). – Diverse breve og dokumenter 1811-1920 (*Præsteark.* Breve

og dok.). *Lehn Godsarkiv*: Sager vedr. baroniet Lehns kirker 1792-1921 (*Lehn Godsark.* Sager vedr. kirker). – Byggesager 1861-1922 (*Lehn Godsark.* Byggesager). *Topografica*: Historiske og topografiske efterretninger om Sct. Jørgens og Sørup sogne. Af sognepræst C. J. Bredsdorff †1853 (*Topografica.* Bredsdorff).

SVENDBORG BYHISTORISKE ARKIV. Skt. Jørgens Kirke.

KIRKENS ARKIV. Synsprotokol 1982 ff. – Diverse materiale vedr. kirken.

NATIONALMUSEET (NM). *Notebøger*: N. L. Høyen VIII, 6 f. *Indberetninger mv.*: Kirsten Weber-Andersen 1943 (alterbillede, alterstager og døbefont). – Ejnar Mindedal Rasmussen 1952 (fundamenter m.m.) – Olaf Olsen 1962 (kirkens ydermure m.m.).

ROSKILDE KLOSTER. *Karen Brahes Bibliotek*. C II, 42: Afskrift af tavle fra Sct. Jørgens Kirke ang. velgørenhed mod fattige. 17. årh. 8°.

TEGNINGER OG OPMÅLINGER

NM. Ferd. Richardt 1841, 1845, 1866 (prospekter af kirke og omgivelser); A. P. Madsen 1876 (døbefont); V. Marving, E. Mindedal Rasmussen 1952 (plan, snit); E. Mindedal Rasmussen, M. Brahde, I. Arthur Nielsen 1961-63 (planer, opstalter, døbefont); E. Lehn Petersen 1979 (klokkestol). KB. J. G. Burman Becker 1856 (prospekt samt døbefont). *Danmarks Kunstbibliothek*. Vilh. Dahlerup, udateret (skitse af vestfront). *C & W Arkitekter*, Svendborg. E. Mindedal Rasmussen 1962 (opstalter), Lars Mindedal 1995 (opstalt).

LITTERATUR

C. T. Engelstoft, »St. Jørgensgaard ved Svendborg«, *Fysamml* 1, 1861, 1-44 (*Engelstoft*). – J. O. Bro-Jørgensen, *Svendborg Købstads Historie* I, Svendborg 1959 (*Bro-Jørgensen*). – Olaf Olsen, »De spedalskes kapel. Arkæologiske undersøgelser i St. Jørgens kirke i Svendborg«, *FyMi* V, 1963-65, 3-34 (*Olsen*). – Vilh. Møller-Christensen, »Skeletfundene fra St. Jørgens Kirke i Svendborg«, *FyMi* V, 1963-65, 35-49 (*Møller-Christensen*). – Helle Reinholdt, *Middelalderbyen Svendborg*, 1992 (*Reinholdt*). Henrik M. Jansen, »Sct. Jørgensgårde i Danmark«, *ÅrbSvendborg* 1999, 42-53 (*Jansen*). – Erik Nissen, *Sct. Jørgens Kirkes Historie*, 2000 (*Nissen*). – Per O. Thomsen, »Middelalderens spedalskeshospital ved Sct. Jørgens Kirke i Svendborg – lidt nyt om en gammel sag«, *ÅrbSvendborg* 2006, 23-33 (*Thomsen*).

Historisk indledning ved Rikke Ilsted Kristiansen med bidrag af Sven Rask. Beskrivelse af kirkens omgivelser og bygning, kalkmalerier og glasmalerier ved Anders C. Christensen. Inventar og gravminder ved Rikke Ilsted Kristiansen med bidrag af Ole Beuchert Olsen (orgler). Arkivalielæsning ved Line Bonde, Cecilie Bønnelycke, Kristoffer E. Christensen og Svend Clausen m.fl. Engelsk oversættelse ved James Manley. Korrekturlæsning ved Jørgen Lethan. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet december 2012.

¹ *DiplDan* 3, IX, nr. 165 (5. jan. 1372).

² *Reinholdt* 41; *Thomsen* 24 f. Kirken er det eneste synlige levn af den middelalderlige Skt. Jørgensgård, og man ved intet om institutionens øvrige bygninger.

³ *DiplDan* 2, IV, nr. 3 (14. marts 1291).

⁴ Jf. *Reinholdt* 42; *Thomsen* 27. Flere af de danske spedalskeshospitaler kan ved hjælp af skriftlige kilder føres tilbage til 1200-tallet. Det udelukker dog ikke, at de allerede da kan have eksisteret i mange år, jf. Eskil Arentoft, *De spedalskes hospital. Udgravning af Sankt Jørgensgården i Odense*, Odense 1999, 210 ff.

⁵ En beliggenhed så langt fra bygrænsen er atypisk

for Skt. Jørgensgårde, men ikke enestående, jf. Arentoft (note 4) 206 f.

⁶ *Olsen* 3 f.; *Reinholdt* 42, 51; Arentoft (note 4) 200.

⁷ *DiplDan* 2, X, nr. 399 (21. sept. 1332).

⁸ Således Johs. Lindbæk, *De danske Franciskanerklostre*, Kbh. 1914, 154, der mener, at gråbrødrene skulle være kapellaner for Skt. Jørgensgården, og Jørgen Nybo Rasmussen, *Die Franziskaner in den nordischen Ländern im Mittelalter*, Mainz 2002, 389, der anfører, at franciskanerne skulle modtage afgifterne som stipendier i forbindelse med »die von den Franziskanern gehaltenen Messen in der Spitalkapelle«; jf. også *Bro-Jørgensen* 67 ff. og *Thomsen* 24.

⁹ Betalingen af naturalier til gudstjenesten synes lige så vel at kunne have været bestemt for gråbrødrene selv.

¹⁰ I byen »Villes Korp« (Vejstrup?); *ActaPont* nr. 1191 (17. sept. 1413).

¹¹ *Danmarks gamle købstadslovgivning* III, Erik Kroman (udg.), Kbh. 1955, 539 f.; *Reinholdt* 41.

¹² Reglementet, der er bevaret i afskrift i Roskilde Kloster, *Karen Brahes Bibliothek*, C II, 63, fol., er aftrykt som bilag 1 i *Engelstoft* 37 ff.; jf. også *Reinholdt* 87. 1604 blev byen dømt til at afgive sin jurisdiktion over institutionen, jf. *KglRetDom* I, 505 ff.; *Reinholdt* 85.

¹³ *SuhmSaml* II, 2, 41.

¹⁴ *KglRetDom* I, 505 ff.

¹⁵ Også indtægterne af kirkeblokkene, tavlepenge og sjælegaver skulle bidrage til kirkens vedligeholdelse. *Engelstoft* 5 f., 37 ff.; KB. *Kallske saml* 377. 4°; *Bro-Jørgensen* 68 f.

¹⁶ Ifølge recessen skulle spedalskeshospitalerne lægges ind under de almindelige hospitaler i byerne; Arentoft (note 4) 220 f.

¹⁷ *Jacob Madsen* 205 f.

¹⁸ Tidligst Eiler Rønnow, jf. »Register paa Præsternes

Fig. 55. Kirken set fra syd. Efter Jacob Madsen. – The church seen from the south.

Fig. 56. Udsnit af vestforlængelsens trekantgavl (s. 412) med muranker set fra loftet. Foto Arnold Mikkelsen 2011. – Part of the inner west gable of the church.

Underholdning i Nyborg Len 1554», *FyFort* 1, 134; *Jacob Madsen* 205; *HofnFund* VI, 60, 72.

¹⁹ *Engelstoft* 18, 21; *Thomsen* 25.

²⁰ *HofnFund* VI, 59 ff.

²¹ LAFyn. *Bispeark*. Visitatsprot.

²² L. M. Wedels *Indenlandske Reise igennem de betydeligste og skønneste Egne af de danske Provindser*, Kbh. 1803, 47.

²³ *DaAtlas* VI, 711; *Olsen* 5.

²⁴ *Engelstoft* 16 f.; *Olsen* 5.

²⁵ Vel fordi præsten var bosiddende ved Skt. Jørgens Kirke. *Jacob Madsen* 206. Endnu i 1700-tallet kaldtes kirken ofte Skt. Jørgens Kapel.

²⁶ KB. *Kallske saml* 377. 4°.

²⁷ LAFyn. *Menighedsrådsark*. Kirkeprot.

²⁸ RA. *Rtk*. 2244.191. Dokumenter ang. salg af Hvidkilde og det halve af Lindskov til Johan Lehn 1725 (4. febr. 1724); KB. *Kallske saml* 377. 4°; *DaAtlas* VI, 711.

²⁹ *HofnFund* VI, 60, 70.

³⁰ *HofnFund* VI, 69.

³¹ Skeletfund, se *Møller-Christensen* 35 ff. Øvrige fund, se *Olsen* 3 ff.

³² *Thomsen* 23 ff.

³³ NM. Den Kongelige Mønt- og Medaillesamling. Fundtprot. nr. 2743. Yderligere tre mønter indleveredes 1963, jf. fundprot. nr. 2795 og 2814. Jf. også *Olsen* 29.

³⁴ NM. Inv.nr. D350/1962; *Olsen* 30.

³⁵ NM. Inv.nr. D371/1962, mål: 28×14×7,5 cm. To 'munke' og en 'nonne', inv.nr. D368-70/1962. Om teglstempler se Niels-Holger Larsen, »Stemplede Vingetagsten«, *Bygningsarkæologiske Studier* 1986, 101-110.

³⁶ Tang Kristensen, *Danske Sagn*, II, 308 (nr. 243); Thiele, *Danmarks Folkesagn*, I, 275 f.

³⁷ LAFyn. *Præsteark*. Kirkebog; *Topografica*. Bredsdorff.

³⁸ Kirkegårdsudvidelser er registreret i 1890, 1898-99 og 1909, ligesom en planlagt udvidelse er noteret i 1915. LAFyn. *Lehn Godsark*. Sager vedr. kirker; *Menighedsrådsark*. Kirkeprot.

³⁹ Korrespondance i NM.

⁴⁰ LAFyn. *Lehn Godsark*. Sager vedr. kirker.

⁴¹ LAFyn. *Menighedsrådsark*. Kirkeprot. Der findes endvidere en række fotografier af kirken efter 1878, hvor et stendige ses vest for kirken. Svendborg Byhistoriske Arkiv. *Skt. Jørgens Kirke*.

⁴² LAFyn. *Lehn Godsark*. Sager vedr. kirker; *Menighedsrådsark*. Kirkeprot.

⁴³ NM. LAFyn. *Menighedsrådsark*. Kirkeprot.

⁴⁴ Porten blev i 2004 retableret som gennemgangsrum fra kirkegården til det 'lille hospital'.

⁴⁵ Jf. også *Wedel* (note 22).

⁴⁶ LAFyn. *Præsteark*. Kirkebog; *Kaldsbog*; *DaAtlas* VI, 712; *HofnFund* VI, 74.

⁴⁷ LAFyn *Præsteark*. *Kaldsbog*.

⁴⁸ *Arentoft* (note 4) 190.

⁴⁹ Det er uklart, om »Bode« i denne forbindelse skal ses som sammenhængende bygninger med separat adgang til hver bolig, som det ses andre steder. Ved Skt. Jørgensgården i Odense, hvor der arkæologisk er fundet spor af flere fragmentariske huse, har bebyggelsen i perioder tilsyneladende været noget spredt. Ved

Fig. 57. *Teglstempel (s. 444). Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Brick stamp.

Skt. Jørgens Kirke blev der øst for hospitalet i 2006 ved arkæologiske forundersøgelser registreret spor af kulturlag, huse og gulve, der på baggrund af keramik- og møntfund dateredes til perioden fra ca. 1200 til 1400-tallet. *Boderne i Næstved*, ved Kurt Rosenkrans Høyer, Næstved Kommune 1988; *Arentoft* (note 4) 76 ff.; *Thomsen* 30 f.

⁵⁰ *Engelstoft* 16 f.

⁵¹ LAFyn. *Præsteark.* Kirkebog; Kaldsbog; *DaAtlas* VI, 712.

⁵² RA. *Rtk.* 2244.191. Dokumenter ang. salg af Hvidkilde og det halve af Lindskov til Johan Lehn 1725.

⁵³ *HofmFund* VI, 72; LAFyn. *Præsteark.* Kirkebog.

⁵⁴ LAFyn. *Menighedsrådsark.* Kirkeprot.; NM.

⁵⁵ Korrespondance i NM.

⁵⁶ Artikel i *Fyns Tidende* 5. nov. 1962.

⁵⁷ Ved visitatsen 1589 var der »Ingen Kirkelade«. På Jacob Madsens tid (biskop 1587-1606) noteredes kun tre kirker på Fyn som værende uden kirkelade. *Jacob Madsen* 205; Mouritz Mackeprang, »Kirkelader«, *Architekten* 1911-12, 398.

⁵⁸ *Olsen* 8 ff. I artiklen findes detaljeret beskrivelse af udgravningsresultaterne, herunder stolpehulsdybder. Om undersøgelsen generelt kan siges, at den blev udført på skånsom vis med hovedvægt på fladeregistrering, mens anlæggene for en stor dels vedkommende ikke blev bortgravet; således er det muligt at genfinde anlæggene.

⁵⁹ Ved udgravningen i kirkegulvet sås flere skeletter at hvile på fundamentets bundskifte, der således er bredere end de øvre skifter. På dele af fotomaterialet ses endvidere tilnærmelsesvis regelmæssige kampestensskifter. *Møller-Christensen* 40; NM fotoarkiv.

⁶⁰ Terrænet blev 1960-65 sænket omtrent en halv meter; således er nuværende niveau nogenlunde på højde med oprindelig overflade. NM. Indb. ved Ejnar Mindedal Rasmussen 1952.

⁶¹ NM. Indb. ved Olaf Olsen 1962.

⁶² Spor af oprindelige støttestøtter er registreret tre steder på skibets nordmur og to steder på sydmuren, der er væsentlig mere forstyrret af senere tilføjelser. *Olsen* 18-21.

⁶³ Fotoarkiv i NM; *Engelstoft* 113. Det kan ikke udelukkes, at der har været indgange i syd og vest.

⁶⁴ Tærskelen gik tabt ved kirkens seneste restaurering 1960-65; NM. Indb. ved Olaf Olsen 1962.

⁶⁵ Oprindelig vandret sålbænk er observeret ved korets øst- og sydøstvindue; NM. Indb. ved Olaf Olsen 1962.

⁶⁶ Dele af trekvartstaven på østvinduet var dog smuldreret ved fremdragelsen i 1960'erne, og er efterfølgende restaureret.

⁶⁷ Det kan ikke udelukkes, at sålbænken har været overpudset og fremstået med skrå flade, som det f.eks. er konstateret i Mårup Kirke. Thomas Bertelsen, »Fra fattig landsbykirke til prestigebyggeri – nedtagningen af Mårup Kirke«, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2009, 71-90.

⁶⁸ Dimensioner på niche i nordmur (højde, bredde, dybde): 72×50×42 cm, niche i sydmur: 60×52×50 cm, niche i sydøstmur: 40×36×30 cm.

⁶⁹ *Olsen* 18-20.

⁷⁰ Hans Krongaard Kristensen, *The Franciscan Friary of Svendborg*, Svendborg 1994.

⁷¹ Også †Skt. Jørgens Kirke i Åderup ved Næstved har samme planform. Vilhelm Møller Christensen, *Ten Lepers from Næstved in Denmark*, Kbh. 1955, 37.

⁷² Ål Kirke, korets forlængelse, *DK Ribe* 1301; Elmelunde Kirke, tårnets nordside, *DK Præstø* 979, tegning i NM; Valby Kirkes vestforlængelse, *DK Frborg* 1236 f.; Karrebæk Kirke, nordsiden af koret, *DK Sorø* 1083 f.; Odense †Gråbrødre Klosterkirke, korets vestvindue i nordsiden, *DK Odense* 1786.

⁷³ I Allerup Kirke (Odense Amt), hvis ombygning via afladsbreve er dateret til 1307-08, ligger vinduesformens smigede karme med vinkelret knæk på ydersiden ikke langt fra Skt. Jørgens, dog uden trekvartsojlestave. *DiplDan* 2, VI, nr. 67, 120. Vinduesformen kendes også fra Nørre Herlev Kirkes vestforlængelse, og fra korudvidelsen på Torup Kirke, *DK Frborg* 1935, 1641.

⁷⁴ Indtægterne fra det i 1372 oprettede afladsbrev (s. 401) kan have finansieret udbygningen, der dog også kan ses i sammenhæng med Lars Jonsens donation fra 1332. *DiplDan* 2, X, nr. 399 (21. sept. 1332), og 3, IX, nr. 165 (5. jan. 1372).

⁷⁵ *Olsen* 20.

⁷⁶ LAFyn. *Lehn Godsark.* Byggesager.

⁷⁷ *Danmarks Kunstabibliotek.* Vilhelm Dahlerup.

⁷⁸ LAFyn. *Præsteark.* Kirkebog.

⁷⁹ *Olsen* 25.

⁸⁰ »... Offuer Choret Huelling. Lofft gambt offuer Kirken och støttet.« *Jacob Madsen* 205.

⁸¹ *Olsen* 18.

⁸² LAFyn. *Topografica.* Bredsdorff. Hovedreparationen gennemførtes ikke, da Hvidkilde kom under administration. *Olsen* 25.

⁸³ RA. *DaKanc.* H 18-223. Brevsager (27. juni 1818); LAFyn. *Provstiark.* Forskelligt; *Lehn Godsark.* Byggesager; *Menighedsrådsark.* Kirkeprot.

⁸⁴ LAFyn. *Menighedsrådsark.* Kirkeprot.; *Lehn Godsark.* Byggesager. I førstnævnte kilde er renoveringen overordnet beskrevet, mens der i sidstnævnte findes detaljerede regnskaber.

⁸⁵ *Olsen* 22. Gennembrydningen står som blanding i dag.

⁸⁶ Til tårnrenoveringen brugtes Portland cement, kalk, 400 tagsten, 550 gulvfliser samt store mængder træ og tømmer i forskellige dimensioner. LAFyn. *Lehn Godsark.* Byggesager.

⁸⁷ *Tiap* 2. udg., 235 (se også note 35).

⁸⁸ *Olsen* 28.

⁸⁹ Vinduernes udformning var et punkt, hvor man fra-veg princippet om at tilbageføre til oprindelig tilstand.

⁹⁰ »Der er al mulig grund til at være rådet taknemmelig for denne kloge og fremsynede disposition«; *Olsen* 30.

I 2008 kom en kirkeudvidelse igen på dagsordenen, men blev afvist af stort set alle høringsinstanser. Korrespondance i NM.

⁹¹ LAFyn. *Provstiark*. Forskelligt.

⁹² Mikael Wivel, *Sven Havsteen-Mikkelsen. Det kristne spor*, 28 ff., 82 ff. Korrespondance i NM.

⁹³ NM inv.nr. D367/1962.

⁹⁴ Olsen 26 f.

⁹⁵ Aage Roussell (m.fl.), *Corpus Vitrearum Medii Aevi Skandinavien, Die Glasmalereien des Mittelalters in Skandinavien*, Stockholm 1964, 301 og Tavle 7a. Vedr. datering af Holme Kloster se Ebbe Hædersdal, »Holme Klosterkirke«, *Bygningsarkæologiske Studier* 1990, 7-33.

⁹⁶ For glasmalerier generelt, se Birgit Als Hansen, »Middelalderlige glasmalerier«, *hikuin* 1, 87-96.

⁹⁷ LAFyn. *Topografica*. Bredsdorff; *DaAtlas* VI, 711.

⁹⁸ Der findes indtil videre ingen kendte fremstillinger af Skt. Kristoffer fra senromansk tid. Et fåtal er tidlig-gotiske, mens de fleste er sengotiske.

⁹⁹ Træarbejderne er udført hos tømrermester L. J. Jensen, Svendborg, af snedkersvend Holger Frederiksen. Dørflojenes beslag samt lysekronerne er udført hos smedemester Hans Rasmussen, Hudevad, af smed Peter Rasmussen. Avisudklip i kirkens arkiv (*Fyns Tiden* 6. sept. 1964 og u.d.); jf. også www.hudevadsmedjemuseum.dk, besøgt 13. dec. 2011.

¹⁰⁰ Således bemærker Bredsdorff, at '†døbefont nr. 2 har stået i kirken i '135 år (siden 1697)'. LAFyn. *Topografica*. Bredsdorff. Bredsdorffs optegnelser er publiceret i *Christian Johan Bredsdorff. Topografiske Efterretninger om Sørup og St. Jørgens Sogn 1808-1853*, Sørup-Vestre Lokalhistoriske Arkiv, Svendborg 1997.

¹⁰¹ LAFyn. *Bispeark*. Synsforretn.

¹⁰² LAFyn. *Topografica*. Bredsdorff.

Fig. 58. Rester af muret sokkel til †prædikestol nr. 2 (s. 432). Foto Finn Boje 1961. – *Remains of masonry base for †pulpit no. 2.*

¹⁰³ Gustav Ludvig Wad, »Træk af Vandalismen i Fyen«, *Aarboeg for historisk Samfund for Odense og Assens Amter*, 1928, 374; Olsen 28 f.

¹⁰⁴ LAFyn. *Lehn Godsark*. Sager vedr. kirker. Til approbationen knyttede sig en række betingelser: Der skulle laves et vindue, så præsten fik lys, og under vinduet skulle der laves et sæde til præsten. Gulvet mellem muren og alterbordet skulle være af træ, alterbordet skulle beklædes med smukt klæde, der gik ned til gulvet, samt en hvid dug med kniplinger, og knæfaldet placeres, så præsten let kunne komme frem og tilbage mellem det og alterbordet. Betingelserne var muligvis inspireret af en fra slutningen af 1700-tallet fremvoksende kirkelig reformbevægelse, der ønskede at rense ud i kirkernes inventar og som ideal havde en tilbagevenden til de oldkristne kirkers enkle indretning. Jf. Birgitte Bøggild Johannsen i Ebbe Nyborg og Birgitte Bøggild Johannsen, »Herregård og kirke«, *Herregården. Menneske – samfund – landskab – bygninger*, John Erichsen og Mikkel Venborg Pedersen (red.), 3, Kbh. 2005, 278 ff.

¹⁰⁵ LAFyn. *Provstiark*. Forskelligt; *Lehn Godsark*. Sager vedr. kirker.

¹⁰⁶ LAFyn. *Lehn Godsark*. Sager vedr. kirker. 1861 anføres dog i kirkens synsprotokol, at alterbordet var muret. LAFyn. *Menighedsrådsark*. Kirkeprot.

¹⁰⁷ RA. *Rtk*. 2244.191. Dokumenter ang. salg af Hvidkilde og det halve af Lindskov til Johan Lehn 1725.

¹⁰⁸ LAFyn. *Lehn Godsark*. Sager vedr. kirker. Kopier af Blochs maleri findes bl.a. i Skjern (*DK Ringkøbing* 547) og Rødding (*DK Sjyll* 708).

¹⁰⁹ *Jacob Madsen* 205. Om Jacob Madsens syn på Mariatavler, se Louise Lillie, »Biskop Jacob Madsen og billederne«, *FyÅrb* 1989, 26 ff.

¹¹⁰ KB. *Kallske saml* 377. 4°; *HofmFund* VI, 42; *DaAtlas* VI, 711; LAFyn. *Præsteark*. Kirkebog.

¹¹¹ Det er uvist, hvilke motiver de to malerier havde; muligvis var det ene identisk med Foghs maleri af Nadverens indstiftelse, der var indsat i tavlens storfelt, om end dette synes at harmonere dårligt med beskrivelsen af billederne som 'små'. LAFyn. *Provstiark*. Forskelligt; *Lehn Godsark*. Sager vedr. kirker.

¹¹² Jf. C. T. Engelstoft, *Kirkerne i Fyens Stift*. (*Tillæg til Jacob Madsens Visitatsbog*), 113 (vedr. visitats 12. juli 1861). Afskrift ved Olaf Olsen af biskop Engelstofts visitatsberetninger i Fyns bispeark. Håndskrift i NM.

¹¹³ LAFyn. *Menighedsrådsark*. Kirkeprot.; *Lehn Godsark*. Byggesager.

¹¹⁴ Avisudklip i Svendborg byhistoriske arkiv (*Fyns Tiden* 13. jan. 1965).

¹¹⁵ Kanden blev først produceret fra 1925, hvor den blev en stor succes. Lise Funder, »Bort fra Krusedullerne«, *Johan Rohde Ars Una*, Gertrud Oelsner og Gertrud Hvidberg-Hansen (red.), Odense 2006, 152 (kat. nr. 130).

¹¹⁶ I *DaAtlas* VI, 711, er året for donationen fejlagtigt anført som 1599.

Fig. 59. Fundament til $\dagger$ alterbord nr. 1 (s. 425). Foto Finn Boje 1961. – Foundations of $\dagger$ communion table no. 1.

¹¹⁷ Anne-Grete Thestrup, »Messehageler i Svendborg Provsti«, *ÅrbSvendborg* 1991, 108; *Fyns Amts Avis* 26. aug. 1994.

¹¹⁸ LAFyn. *Provstiark.* Forskelligt; *Menighedsrådsark.* Kirkeprot.

¹¹⁹ En såkaldt Paradisfont, jf. Oscar Reutersvärd, *Paradisets källa och de gotländska »Paradisfontarna»*. Ett bidrag till studiet av vattensymboliken på de medeltida dopfontarna, Borås 1967, 76, hvor fonten henføres til type 1a, Visby-typen. En blandt mange beslægtede fonte findes i Svendborg Skt. Nikolaj Kirke (s. 186), en anden stod i Vor Frue Kirke (s. 346), men er siden forsvundet.

¹²⁰ Jf. Engelstoft, *Kirkerne* (note 112) 113; samme, »Om Albani Kirkes Døbefont i St. Jørgensgaards Kirke«, *FySaml* 8, 1881, 128. Den er således identisk med de »Levninger af en gammel Døbefont«, som 1862 skulde fjernes fra våbenhuset, jf. LAFyn. *Menighedsrådsark.* Kirkeprot.; *Lehn Godsark.* Sager vedr. kirker; Byggesager.

¹²¹ Bredsdorff antog, at den nok kun havde været bestemt til at bruges 'indtil videre'. Alligevel havde den 'nu' stået i 135 år. LAFyn. *Topografica.* Bredsdorff.

¹²² Kirkens arkiv. Diverse materiale vedr. kirken.

¹²³ Jf. også Holger Rasmussen, *Gammelt dansk tin. Kandestøberne og deres arbejder*, 1987, 50.

¹²⁴ Jacob Madsen 206. Forfatteren H. C. Andersen bemærkede konstruktionen ved sit besøg i Skt. Jørgens Kirke 1836 og noterede i sin dagbog, at 'prædikestolen (er) muret op på en gråsten'. Niels Oxenvad, »H. C. Andersen i Svendborg 1830 – og i 1836. Omdatering af et dagbogsfragment«, *ÅrbSvendborg* 1991, 85.

¹²⁵ Bredsdorff bemærker i samme forbindelse, at prædikestolen 'før var af træ', men dette synes ikke korrekt. LAFyn. *Topografica.* Bredsdorff.

¹²⁶ Jf. også Olsen 24.

¹²⁷ LAFyn. *Menighedsrådsark.* Kirkeprot. Biskop C. T. Engelstoft anfører, at den var »uden Arbejde«, jf. Engelstoft, *Kirkerne* (note 112) 113.

¹²⁸ LAFyn. *Topografica.* Bredsdorff; jf. også Jacob Madsen 206.

¹²⁹ Vel kvindestolene, jf. f.eks. Flynder Kirke, hvor kvindestolene fik ryglæn 1843, eller Gudum Kirke, hvor de endnu 1863 stod uden (*DK Ringkøbing* 908 og 1069). Se også Sørup Kirke (s. 466). LAFyn. *Sunds-Sallinge herreders Provstiarkiv.* Synsprotokol 1824–39; *Lehn Godsark.* Sager vedr. kirker.

¹³⁰ LAFyn. *Sunds-Sallinge herreders Provstiarkiv*. Synsprotokol 1824–39; *Lehn Godsark*. Sager vedr. kirker.

¹³¹ LAFyn. *Topografica*. Bredsdorff. På fig. 29 ses en lignende stol på den anden side af midtergangen, formentlig er der dog blot tale om et almindeligt stolestade.

¹³² *HofmFund* VI, 69.

¹³³ *Jacob Madsen* 205. Det vides ikke, hvorfor korsarmen var afskilret fra kirken ved et gitter. Den kan have haft en funktion som gravkapel, men intet er overleveret om dette.

¹³⁴ Pedalværket er placeret mod syd og manualværkerne samt spillebordet mod nord.

¹³⁵ LAFyn. *Menighedsrådsark*. Kirkeprot. Ifølge meddelelse fra kirken var det senest anskaffede harmonium udstyret med pedalklaviatur.

¹³⁶ *HofmFund* VI, 74 har dog datoen 19. jan.

¹³⁷ *Engelstoft* 23 note 1 angiver årstallet 1614.

¹³⁸ Roskilde Kloster. *Karen Brahes Bibliotek*. C II, 42. 8°. Afskrift af tavle fra Sct. Jørgens Kirke ang. velgørenhed mod fattige. 17. årh. Afskriften er, hvor huller i papiret eller utydelig skrift har nødvendiggjort det, suppleret efter *HofmFund* VI, 74 f. (1760). Tavlens indhold refereres også i LAFyn. *Præsteark*. Kirkebog af sognepræst Jens Henrik Krarup (1768–91), der anfører, at den hænger i kirken, men tydeligvis gengiver indholdet efter *HofmFund*. Endelig er de første to linjer af indskriften afskrevet i LAFyn. *Bispeark*. Sunds Herreds breve (o. 1653 eller 1715).

¹³⁹ På afskriften i *Karen Brahes Bibliotek* (note 138) er med en anden hånd anført, at indskriften findes på en tavle, som hænger i kirken.

¹⁴⁰ Samtidig blev der indlagt elektrisk lys. LAFyn. *Menighedsrådsark*. Kirkeprot.; NM.

¹⁴¹ LAFyn. *Præsteark*. Kaldsbog.

¹⁴² Henning Thalund, »Kirkeskibe i Svendborg provsti«, *ÅrbSvendborg* 1985, 73; Thalund, *Kirkeskibe* 77.

¹⁴³ NM; *Nissen* 33.

¹⁴⁴ NM; *Nissen* 30 f.

¹⁴⁵ Uldall, *Kirkeklokker* 79 f. (nr. 590).

¹⁴⁶ Uldall, *Kirkeklokker* 80 nævner, at årstallet muligvis skal læses som 1427.

¹⁴⁷ *Skt. Jørgens Kirke* (Kirkeblad september 1996) (i Svendborg byhistoriske arkiv).

¹⁴⁸ *Jacob Madsen* 205. I forbindelse med sit besøg i Sørrup Kirke noterede biskoppen dog 'måtte en klokke af de fire, der er i Skt. Jørgens Kirke, komme did'; *samme* 207.

¹⁴⁹ *Trap* 5. udg., 13, 560.

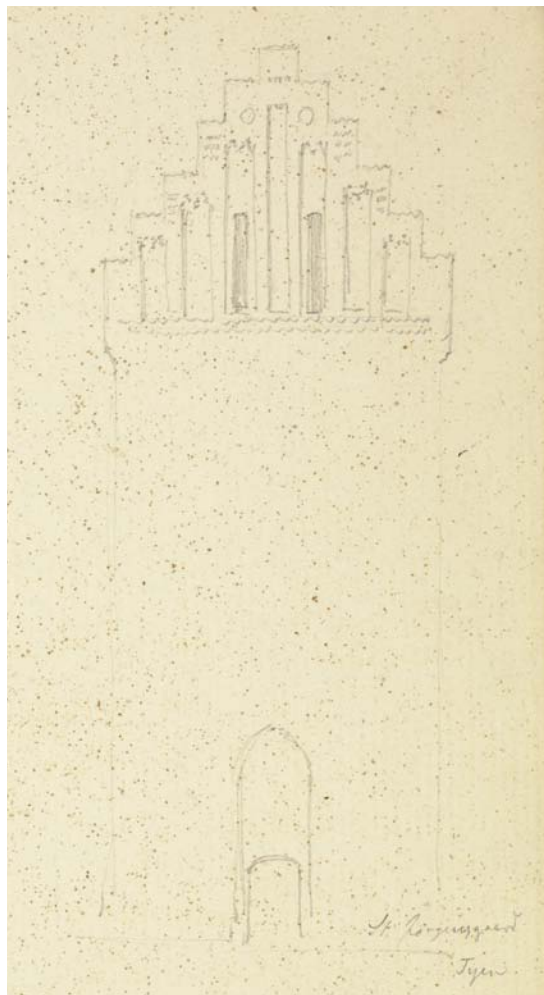

Fig. 60. Tårnet set fra vest. Skitse af Vilhelm Dahlerup 1860'erne. Danmarks Kunstbibliotek. – *The tower seen from the west.*

¹⁵⁰ En detaljeret redegørelse for undersøgelsen findes i *Møller-Christensen* 35 ff.

¹⁵¹ Optegnelserne er videreført af Duus' efterfølgere i embedet og omhandler begravelser i perioden 1738–92. LAFyn. *Præsteark*. Kirkebog.

¹⁵² NM.

¹⁵³ NM. Indb. ved Olaf Olsen 1962; avisudklip i kirkens arkiv (27. maj 1962).

ST. GEORGE'S CHURCH

Historical introduction. The church is in the southern part of the modern city, about 1200 metres south of the medieval city boundary. The oldest parts of the now-standing church were built in the second half of the 1200s, but replaced an older wooden church, possibly from the second half of the 1100s. The church, which was consecrated to Skt. Jørgen (St. George) is earliest mentioned in the written sources in 1372 in connection with the granting of an indulgence. It is Denmark's only safely identified preserved lepers' church and from the time of its construction was part of a lepers' hospital, a 'Skt. Jørgensgård', in Svendborg, earliest mentioned in 1291. The institution was on the Svendborg common, and the corporation of the city had a considerable influence on its everyday operations. However, it was the property of the Crown, and in 1528 the King exchanged the hospital with Joachim Rønnow of Hvidkilde.

After the Reformation the hospital was preserved as an independent institution. The property rights to the complex, including the church, belonged to the owners of Hvidkilde, which at least from 1554 also held the advowson. The transition to freehold presumably happened in 1915.

The church was refurbished in 1594-99 by the owner, Erik Hardenberg, and in 1737 by Johan Lehn, who had the hospital buildings rebuilt the next year after two fires in 1638 and 1712. The church was given major restorations in 1877-78 under the supervision of the architect Ove Petersen and in 1960-65 by the architect Ejnar Mindedal Rasmussen.

The occupants of the hospital constituted the true congregation. From the middle of the 1500s the parish priest of Sørup functioned as the hospital priest. He also had his residence in the hospital, and it became common to regard the southern part of Sørup Parish as a special Skt. Jørgens Parish. However, the formal division into two parishes was not implemented until 1963. The church had at least two medieval altars.

Surroundings and building. The church is on the southern outskirts of Svendborgs on a small point towards the sound (fig. 1). The original extent of the churchyard was very limited as a result of the status of the church as a hospital church and an annexe to Sørup Church (s.451), but since the 1800s it has expanded greatly. The oldest known demarcation consisted of stone-built walls, replaced today by quickset hedge and wire fencing. The hospital buildings north of the church were built in 1738 by the estate-owner Johan Lehn of Hvidkilde, replacing older buildings at the spot. Through the large side wing there was originally access to the churchyard.

The church, which succeeded an older, archaeologically demonstrated wooden church on the site (fig. 7), was built in brick as a polygonally terminated nave with buttresses in the decades up to 1300. Originally the nave consisted of just two bays, with an entrance in the north side of the east bay. The windows of the chancel, the two northernmost of which have been preserved in their original form, are crowned with trefoil arches (cf. fig. 18). An original window, now bricked up, is similarly preserved in the north side of the nave. In the interior the lower part of the chancel is terminated with rounding and like the nave originally had a flat ceiling.

Presumably in the 1300s, the nave was given a western extension with corner pilasters and recess decoration on the gable, while a now-demolished chapel from the 1400s was built out from the east bay of the nave towards the south. In the Late Middle Ages a tower in raw fieldstone and brick was added in the west. The present vaults of the church were built with small yellow bricks and are from 1737; they were installed as part of Johan Lehn's major renovation of the church and the hospital. In the chancel the highly distinctive horseshoe-shaped arches were mounted on pillars of large medieval bricks which originally bore the 16th-century vaults whose severies can be seen as imprints on the ceiling. Through the 18th and 19th

centuries several major and minor repairs were carried out on the church, which was given an overall refurbishment in 1877–78. In this, the buttresses of the nave were moved to the present position, the roofing was replaced, new windows were installed and all facades were covered with thick layers of plaster. Comprehensive work was done on the tower, which was faced and given new belfry lights, battlements, a west gable and a west gate.

As a result of Svendborg's expansion in the last century plans were developed in the 1950s for the extension of the church in the form of transepts to the north and south, while the new construction was to rest on the foundations of the old chapel. Since the initial investigations for this work revealed many of the observations of construction history presented here, and previously unknown, the plans were shelved, and the church was refurbished in 1960–65. The aim of this was a considerate restoration against the background of the initial investigations; this was partly successful, since only the present windows are not based on known originals in the church.

Furnishings. Of the medieval furnishings a bell from 1424, founded by Mester Cort (fig. 45–47) has been preserved. Furthermore there is a Late Romanesque font (figs. 40–41), which however did not come to the church until Erik Hardenberg's and Anne Rønnow's renovation in the last decade of the 1500s. The font, which was originally in the Skt. Albani Church in Odense (DK Odense p. 1741), served as a base for a newly built †pulpit. The couple also donated an †altarpiece with a representation of the Crucifixion, as well as altar candlesticks (fig. 38), †pews and a †family pew. The church is also known to have had a Late Medieval †altarpiece showing the Virgin Mary.

From c. 1725 comes a back crucifix of gold and silver thread which has been mounted on a more recent chasuble (fig. 39). The altar plate (fig. 34) was made by Oluf Olufsen Rye c. 1750 and donated by a member of the Lehn family, while the wafer box (fig. 35) and the chalice and paten for the sick (fig. 36) from 1863 were made by Anton Michelsen, Copenhagen, and donated by Otto Ditlev Rosenørn-Lehn.

In 1854 a renovation was carried out in which important items of furnishing were replaced (including communion table, altar rail, font, pulpit and pews). None of this has been preserved. In the major restoration of 1877–78 more or less all the furnishings were renewed again, partly after drawings by the architect Ove Petersen. However, these furnishings too had a relatively short lifetime. Most of the present furnishings thus come from the most recent major restoration in 1960–65. This applies to the communion table and altar rail, pulpit, pews, door leaves, hymn number boards and chandeliers, all executed after drawings by the architect Ejnar Mindedal Rasmussen (cf. fig. 30–31). The organ was built by Marcussen & Søn, Aabenraa.

Sepulchral monuments. There are two tombstones of incumbents from the early years of the 1600s (fig. 48–49). Two †sepulchral tablets for the same people were scrapped in 1823. The church also has a number of medieval graves in which parts of the skeletal material bear clear signs of leprosy.

In the churchyard there is a tombstone commemorating the incumbent Christian Johannes Bredsdorff (†1853) (fig. 50) as well as a family burial site for the shipowning family Mærsk Møller with a total of eight monuments (fig. 54).